

TAM-REVVY

Meddelanden från TAM-Arkiv. Nr 1/2008

ETT NYTT FACKLIGT LANDSKAP BLAND TJÄNSTEMÄNNEN s. 4

SACO:s historia s. 21

Annelie Johansson 1956 – 2007 s. 27

Till minne av Arne H. Eriksson s. 29

Facklärarförbund växer i styrka s. 30

Fackföreningsrörelsen i samverkan och på skilda vägar

Detta nummer av TAM-Revy spänner över ämnen som går från påbörjade och havererade förbundssammanslagningssprojekt inom tjänstemannasektorn (och tillsammans med arbetarfack) till akademikerfackens utveckling och forskning om tjänstemän. Gemensamt visar artiklarna att fackets utveckling har varit kantad av med- och motgångar, att uppfattningarna inom fackföreningarna varit samstämmiga och motstridiga. De fackliga organisationerna är ofta eniga och oeniga i centrala frågor, vilket kan försvåra relationerna inom och mellan förbund. Det är också en svår balansgång för centralorganisationerna TCO och SACO.

Ett centralt begrepp som jämlikhet har till exempel aldrig inom akademiker- och tjänstemannaorganisationer varit detsamma som likhet eller likformighet. Jämlikhet tolkas ofta som uttryck för en social strävan för alla demokrater. Under 1900-talets början ville emellertid socialister avskaffa kapitalismen eller väsentligen inskränka den för att effektivare kunna förverkliga "ökad jämlikhet", vilket majoriteten av tjänstemän och akademiker i allmänhet inte kunde ställa sig bakom. Jämlikhet har emellertid successivt till sin innebörd ersatts med ordet rättvisa; Utan jämlikhet ingen rättvisa, menar man. Tjänstemän och akademiker har i allmänhet haft lättare att ta till sig detta.

Lönepolitiken inom svensk tjänstemanna- och akademikerföreningsrörelse, som är central i bland annat jämlikhetsfrågan, är präglad av en lång filosofisk diskussion i samhället som helhet. Redan liberalen John Stuart Mill och senare socialisten Karl Marx stod bakom ett samhälle där principen är: Av var och en efter förmåga, till var och en efter förtjänst, vilket ju innebär att den som är mer förtjänstfull i sina arbetsinsatser och verksamhet för samhället skall ha mer betalt och bättre förmåner än dem som utför mindre förtjänstfulla arbetsinsatser.

Men det finns en annan lönepolitisk strategi som kan härleda sina rötter till marxismen. Marx menar att det i ett senare slutgiltigt samhällsstadium, det kommunistiska, gäller principen: Av var och en efter förmåga, till var och en efter behov, vilket ju betyder att förtjänsten i olika människors verksamhet och arbetsinsatser inte längre är avgörande för hur bra eller dåligt han eller hon skall ha det, utan behoven är det avgörande. Denna princip är olika stark inom olika förbund och är vanligare inom LO-förbunden än inom TCO- och SACO-förbunden.

På senare år har förtjänstprincipens ställning inom fackföreningsrörelsens lönepolitik blivit starkare, varvid

de kommunistiska staternas fall spelar en avgörande roll. De stora sociala och ekonomiska klyftorna i de kommuniststyrda staterna försvarades officiellt med hänvisning till att man där ännu befann sig endast i det socialistiska samhället, där principen alltså gällde att de mest förtjänstfulla (det vill säga eliten inom det härskande partiet och cheferna för de statliga/socialiserade företagen) var förtjänta av att ha mer än den stora massan av de mindre förtjänstfulla.

I våra demokratiska samhällen, med en kapitalistisk marknadsekonomi, är det i stort sett också förtjänstprincipen som gäller, vilket ju sägs avgöras av marknaden. Dugliga och skickliga företagsledare, akademiker eller tjänstemän är här en bristvara, och därför ska sådana chefer och yrkesgrupper ha bättre betalt och ha fler förmåner av olika slag än flertalet arbetstagare (som det anses vara gott om och lättare kan ersättas på den öppna arbetsmarknaden). De fria fackföreningarna inom tjänstemanna- och akademikervärlden driver frågan mot arbetsgivaren att löntagarna ska bli bedömda efter sin effektivitet och sin kompetens. Vissa förbund driver emellertid frågan om lön efter förtjänst starkare än andra. Även om krav på en behovsorienterad lönepolitik fortfarande existerar och är relativt stark inom en del förbund så är det förtjänstprincipen som dominerar. Förmågan att prestera kopplas ofta till graden av utbildning. Här är vissa förbund mer slutna än andra – för att accepteras som medlem ska man ha en viss specifik utbildning, vilket försvårar ett samgående med förbund som spänner över en större sektor och där utbildningsnivån bland medlemmarna varierar relativt kraftigt.

De historiker som presenteras i detta nummer av TAM-Revy visar att fackföreningarna är en avspeglning av samhället i stort och i det rider oenigheten parhäst med enigheten. Detta nummer av TAM-Revy är tillägnat en kär medarbetare – Annelie Johansson – som aldrig fick chansen att fullt ut bidra till kunskapen om fackets utveckling i med- och motgång.

Lars-Erik Hansen

TAM-REVVY NR 1 • APRIL 2008

Årgång 11

ISSN 1654-6997

Redaktör

Lars-Erik Hansen

I redaktionenLars-Erik Hansen, Björn Holmberg
Jessica Wahlén**Grafisk form och layout**

Clou form/Madeleine Vestin

Kopiering

Wallin & Dalholm Boktryckeri, Lund

OmslagsbildIndustrilandskap i förändring,
Bergslagen.
Foto:TAM-Arkiv**Manusstopp till nästa nummer**

Planerat till 1 oktober 2008

TAM-Arkiv

Grindstuvägen 48-50, 167 33 Bromma

Telefon: 08-54 54 15 60

Telefax: 08-31 71 76

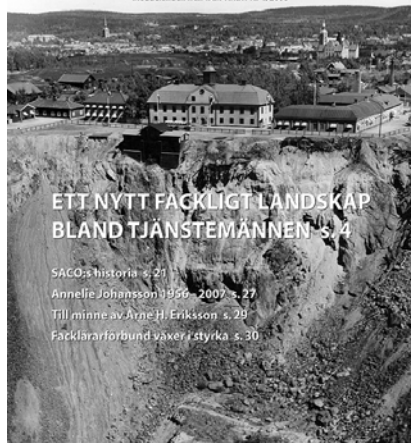
E-post: tam-arkiv@tam-arkiv.se

Hemsida: www.tam-arkiv.se

Postgiro: 487 40 99-7

TAM-Arkiv**TAM-REVVY**

Meddelanden från TAM-Arkiv, Nr 1/2008

TAM-ARKIVS MEDLEMMAR
1 april 2008

Akademikerförbundet SSR
Civilekonomerna
DIK
Fackförbundet ST
Farmaciförbundet
Finansförbundet
Förhandlings- och samverkansrådet (PTK),
Försvarsförbundet
Försäkringstjänstemannaförbundet (FTF)
Journalistförbundet
Kyrkans Akademikerförbund (Kyrka)
Lotsförbundet
Läraryrket
Lärarnas Riksförbund (LR)
Nordiska Finansanställdas Union (NFU)
Offentliganställdas Förhandlingsråd (OFR)
Polisförbundet
SKTF
Skogs- och lantbrukstjänstemannaförbundet (SLF)
Svenska Folkhögskolans Läraryrket (SFHL)
Sveriges Fartygsbefälsförening (SFBF)
Sveriges Tandläkarförbund
Teaterförbundet (TF)
Tjänstemännens Centralorganisation (TCO)
Tull-Kust
Unionen
Vårdförbundet
Yrkesföreningen Miljö och Hälsa (YMH)

I DETTA NUMMER

Redaktören har ordet	2
Ett nytt fackligt landskap bland tjänstemännen: Unionen och Sveriges Ingenjörer	4
SACO:s historia	21
Annelie Johansson, 1956 – 2007. Att vara ett med Tjänstemannarörelsens Arkiv och Museum	27
Annelie	28
Till minne av Arne H. Eriksson	29
Fackläraförbund växer i styrka	30

Ett nytt fackligt landskap bland tjänstemännen: Unionen och Sveriges Ingenjörer

Slag i slag har flera av de mest framträdande fackförbunden i Sverige gått samman under senare år: 2006 bildades IF Metall (LO), 2007 Sveriges Ingenjörer (SACO) och 2008 Unionen (TCO). Som framgår av denna artikel är det ytterst ovanligt med sammanslagningar på tvärs av de svenska centralorganisationerna. Ingen av de här nämnda fusionerna bröt heller detta mönster. Sverige har fortfarande världens mest socialt segregerade fackliga rörelse. Det tyska jättefacket ver.di, bildat 2001, står i skarp kontrast till de svenska fackförbunden genom att organisera såväl arbetare som tjänstemän. I Sverige finns inte heller någon motsvarighet till de danska och norska LO-förbunden "Handel og Kontor" (HK), som organiserar både affärsbiträden och administrativ personal inom handel, industri mm. Varför har det blivit så? Det är en av de frågor artikeln försöker besvara. Vilka grupper som räknas som tjänstemän resp. arbetare är inte en gång för alla givet. I Sverige drogs gränsen annorlunda än i Danmark och Norge, bl a inom handeln. Om utvecklingen tagit samma banor som i våra skandinaviska grannländer hade Sverige varken fått ett Sif eller ett HTF, de båda förbund som 2008 slogs samman till Unionen. Under 1920- och 30-talen stod ett veritabelt "slag" om var kontoristerna skulle höra hemma. Som vi också skall se var Sif internationellt unikt på flera sätt.

Ett annat tema är varför just Sif och HTF valde att gå samman och inte t ex Sif och IF Metall eller Sif och Sveriges Ingenjörer. Ännu 2007 låg tyngdpunkten hos de tre sist-

nämnda förbunden i industrin och alla tre tillhörde grupperingen Facken inom industrin, medan HTF var helt koncentrerat till de privata servicenäringarna. På arbetsgivar sidan är utvecklingen den motsatta: inom Svenskt Näringsliv har en renodling skett till industri- resp. servicenäringar. Unionen står med ett ben inom vardera sektorn. Om HTF hade fusionerat inom den egna sektorn hade ett samgående med Handelslegat närmast till hands. Frågan aktualiserades under 1990-talet när de båda förbunden ingick ett långtgående samarbetsavtal.

Historiskt sett har de svenska fackförbunden bildats såväl genom utbrytningar ur redan existerande förbund som genom sammanslagningar (förutom att byggas upp från grunden inom ett visst område). Valet har stått mellan att renodla eller gå samman till allt större och mer heterogena enheter. För- och nackdelarna med den senare vägen tas också upp i artikeln. Slutligen görs några reflektioner kring namnen på de nya fackförbunden.

Facken inom industrin: på tvärs av centralorganisationerna, men ...

När Verkstadsföreningen (VF; dagens Teknikföretagen) vid 1990-talets början gick in för att koncentrera lönebildningen till arbetsplats- och individnivå bildade de viktigaste facken inom verkstadsindustrin hösten 1992 det s k *Förhandlingsrådet*. Idén om ett närmare samarbete mellan Sif, Metall och CF (Civilingenjörersförbundet) väcktes av Lars-Bonny Ramstedt på Sif (Lundenmark & Nilsson 2001). Följden blev att pla-

nerna på en sammanslagning mellan Sif och ST (Statstjänstemannaförbundet) lades på hyllan. Istället blev Förhandlingsrådets tillkomst inledningen till ett utvidgat samarbete mellan LO-, TCO- och SACOförbunden inom industrin som 1996 bildade samarbetsorganisationen *Facken inom industrin*. Samma år tog de initiativet till det som våren 1997 utmynnade i Industriavtalet eller "Samarbetsavtalet om industriell utveckling och lönebildning" som det egentligen heter. Avtalet ingicks med tolv arbetsgivarförbund inom industrin och påminner starkt om 1938 års Saltsjöbadsavtal mellan LO och SAF. Till det nya med Industriavtalet hörde att de viktigaste tjänstemannafacken inom privat sektor var med.

... under omstöpning

Idag finns varken Metall, Sif eller CF kvar. Metall gick 1/1 2006 samman med Industrifacket till *IF Metall*. Ett år senare fusionerade CF och Ingenjörersförbundet till *Sveriges Ingenjörer*. Den 1/1 2008 var det dags för Sif och HTF att gå samman och bilda *Unionen*. Därmed är Facken inom industrin inte en lika renodlad industrigruppering som tidigare. Visserligen täckte CF i egenskap av yrkes- eller professionsförbund redan tidigare in hela arbetsmarknaden, men industrins dominans minskade något genom sammanslagningen med Ingenjörersförbundet, som hade sin tyngdpunkt inom offentlig sektor.¹ Som vi skall se var industrin dock betydligt svagare företräd i det unga CF under 1950-talet och även långt därefter än i dagens Sveriges Ingenjörer.

Sif: från verkstadsindustri till tjänstenäringsringar

Sif stod tidigare för Svenska Industritjänstemannaförbundet. Vid starten 1920 hette förbundet Sveriges Verkstädernas Tjänstemannaförening (SVT), men namnet ändrades 1932 sedan rekryteringsområdet vidgats till hela industrin. Så småningom skedde en utvidgning till tjänstenäringsringarna. Vid årsskiftet 2007/08 arbetade 32 procent av medlemmarna inom den privata tjänstesektorn, varav huvuddelen (18 procent) inom IT & telekom. Industrin svarade för 61 procent av de yrkesverksamma med känd branschillhörighet, medan byggnadsbranschen sysselsatte närmare 8 procent.² Samgåendet med HTF, vars hela medlemsstock var koncentrerad till de privata tjänstenäringsringarna, medförde att en betydande del av Unionens medlemmar finns *utanför* industrin. En sådan utvidgning av medlemskretsen till tjänstenäringsringarna kunde, som vi skall se, av flera skäl vara motiverad.

Fortsatt facklig splittring inom industrin

De 2006-2008 gjorda sammanslagningarna visar samtidigt hur fastlåst det svenska organisationsmönstret är: två vertikala LO-förbund gick samman, likaledes två vertikala TCO-förbund samt två yrkesbaserade SACO-förbund. Tiden var uppenbarligen inte mogen för sammanslagningar på tvärs av centralorganisationerna trots att såväl LO:s som TCO:s och SACO:s största förbund för privatanställda hade sin tyngdpunkt just inom industrin och ofta fanns på samma arbetsplatser. Det intensifierade förhandlingssamarbetet, gemensamma koncernfackliga intressen i en alltmer globaliserad värld och behovet att stärka den fackliga arbetsplatsorganisationen i en tid när klubborganisationen på många håll tunnades ut var inte tillräckliga skäl att gå ifrån den för Sverige så kännetecknande uppdelningen i särskilda fackförbund för arbetare, akademiker

och övriga tjänstemän. Det hjälpte inte att Sif hade en vision om *ett företaget – ett fack* (Sif:s idéprogram 2000) och att sammanhållningen mellan de olika yrkesgrupperna inom Sif grundades just på arbetsplatsgemenskapen. Även arbetsgivarna ville med sina idéer om medarbetaravtal riva gränserna mellan olika kategorier industrianställda. Särskilt många medarbetaravtal blev det inte, men själva idén drev ändå facken inom verkstadsindustrin samman (det ovan nämnda Förhandlingsrådet) eftersom arbetsgivarna önskade ersätta branschavtalen med lokala medarbetaravtal.

Sif:s vertikala karaktär och därav följande heterogena medlemskår var utan tvekan det svåraste hindret för en sammanslagning med CF (från 1/1 2007 Sveriges Ingenjörer). CF var antagligen den mest önskade sammanslagningsspartnern om Sif kunnat välja fritt.³ Ingenjörerna hade länge en stark ställning inom Sif men kom med tiden att utgöra en allt mindre del av medlemmarna. För att vända utvecklingen genomfördes "ingenjörprojektet", men det förändrade inte bilden särskilt mycket. Det visade sig att CF fortsatt var en alltför svår konkurrent om de högskoleutbildade ingenjörerna. Sif lyckades däremot betydligt bättre med den efterföljande satsningen på IT-sektorn.

Varannan CF-medlem offentliganställd 1954

CF bildades 1954 av sex föreningar för högskoleutbildade ingenjörer (*Det stora steget* s 23f). Snart anslöt sig ytterligare ett par föreningar. Ungefär hälften av CF-medlemmarna var vid 1950-talets mitt offentlig-

anställda. I den största medlemsföreningen, Svenska Väg och Vattenbyggares Riksförbund, var två tredjedelar anställda av stat och kommun. Så sent som 1970 arbetade 45 procent av CF:arna inom den offentliga sektorn (av medlemmar med anställning).

Först sedan CF, Sif och SALF (Sveriges Arbetsledareförbund; dagens Ledarna) 1969 träffat ett samarbetsavtal accepterade SAF-förbunden CF som avtalslutande part. Det banade vägen för förbundets genombrott inom den privata sektorn, där man samma år fick sitt första centrala kollektivavtal. De tre tjänstemannafacken bildade samverkansorganet ISAM (Industrins samverkande tjänstemannaförbund) och uppträdde nu samlat gentemot arbetsgivarna (Greiff 1995:23, Heldt 1985:125). Fram till 1969 hade Sif motarbetat CF för att inte förlora sin monopolposition som företrädare för industritjänstemännen (De Geer 1986:280f, 305ff). Nu ansågs det viktigt att visa sammanhållning inte bara mot arbetsgivarna utan också mot LO (*Det stora steget* s 90f, Björnsson 2007:239).

Samarbetet vidgades 1973 till hela den privata sektorn genom tillkomsten av PTK (Privattjänstemannakartellen). Bland annat HTF hörde till initiativtagarna. Vid utgången av 2006 hade andelen privatanställda inom CF ökat till 83 procent. I januari 2008 svarade de privatanställda för ca 80 procent av medlemmarna i Sveriges Ingenjörer.

Även om CF, i motsats till Sif, var ett yrkesförbund och dessutom baserat på examensprincipen övergav man under 1990-talet delvis den exklusivitet som utmärker s k profes-

1 De privatanställda utgjorde 83 procent av CF:s medlemmar 2005. Denna andel sjönk till 79 procent när Sveriges Ingenjörer bildades vid årsskiftet 2006/2007. Av de privatanställda medlemmarna arbetade då 73 procent inom industrin och 27 procent inom tjänstesektorn. Det betyder att ungefär 60 procent av de yrkesverksamma medlemmarna vid denna tidpunkt fanns inom industrin (uppgifter från Sveriges Ingenjörer).

2 Uppgifter från Unionen.

3 Ombudet till Sif-kongressen 2007 Kenneth Lundgren uppger i den 2008 utkomna boken om Sif:s historia att Sveriges Ingenjörer hade varit förbundets förstahandsval till fusionspartner (Nilsson 2008:331).

sionsföreningar. År 1996 breddades medlemskretsen till högskoleingenjörer och 2007 till medlemmarna i det förbund som 1941 bildades under namnet Tekniska läroverkens ingenjörsförbund (TLI), 1989 namnändrat till Ingenjörsförbundet.

Känsliga frågor uppe tidigt i förberedelserna för Sveriges Ingenjörer

När CF och Ingenjörsförbundet gick samman 2007 hade det föregåtts av en flerårig process med beslut 2003 om kanslisamverkan och 2005/06 om sammanslagning. Processen satte igång på allvar åren 2000-2001 då de båda förbundens ledningar möttes och på ett tidigt stadium diskuterade igenom de frågor som kunde vara känsliga för vart och ett av förbunden.⁴ Genom detta tillvägagångssätt, och genom att stor vikt lades vid att förankra idén om samgående inom de båda förbunden, minskade risken för bakslag senare i processen. Åtskilliga sammanslagningsprojekt har havererat just på grund av att man väntat alltför länge med de svåra frågorna eller inte haft medlemmarna med sig.

I egenskap av examensförbund kunde samgåendet med ett förbund av gymnasieingenjörer bli en känslig fråga inom CF. Förbundets styrka byggde först och främst på den starka sammanhållning och kåranda som grundas på civilingenjörernas examensgemenskap. Ett tydligt bevis på att det inom CF ändå kunde växa fram ett starkt stöd för idén om ett samgående med Ingenjörsförbundet var att motionen som inlämnades till förbundsfullmäktige kom från *teknologerna*, dvs den grupp som befinner sig mitt inne i examenssystemet. Av stor betydelse var här säkerligen att Ingenjörsförbundet tidigt i diskussionerna gick med på att inom privat sektor sluta rekrytera de som inte var högskole- eller civilingenjörer. För att slå vakt om examensprincipen avstår Sveriges Ingenjörer idag från att rekrytera

gymnasieingenjörer också inom den offentliga sektorn.

Examensgemenskapen utgör således fortfarande den främsta källan för sammanhållningen inom Sveriges Ingenjörer. Förbundet har därigenom en dubbel identitet, dels som facklig organisation, dels som professionsorganisation. Genom sammanslagningen mellan CF och Ingenjörsförbundet ville man uppnå ökad styrka både genom att växa i storlek och genom att effektivisera verksamheten. Ett viktigt mål var att undvika dubbelarbete och att samla resurserna i en organisation.⁵ Det var inte bara ekonomiskt rationellt, det medförde också att ingenjörerna inom SACO idag kan tala med en röst. En ambition är här att uppträda mer aktivt än tidigare i samhällspolitiska frågor, förutom att stärka ingenjörernas position på arbetsmarknaden.

Kontoristerna krympte ihop, men få av Unionens medlemmar har högskoleexamen

Om CF successivt lättade på utbildningskraven, manifesterat i att medlemskretsen 1996 vidgades till högskoleingenjörer och att "civilingenjör" slopades i förbundets namn redan före samgåendet med Ingenjörsförbundet, kunde en motsatt rörelse iaktas inom Sif. Med det skall inte förstås skärpta utbildningskrav utan istället den allmänt höjda utbildningsnivån bland medlemmarna. Bidragande till utvecklingen var också att många lågutbildade industritjänstemän helt enkelt rationaliserades bort. Datoriseringen medförde att en stor yrkesgrupp delvis försvann, nämligen den som gick under beteckningen "kontorister". Inte desto mindre var andelen

med eftergymnasial utbildning i Sif ännu på 2000-talet klart lägre än genomsnittet inom TCO: ca var tredje i Sif jämfört med varannan i TCO. Bildandet av Unionen innebär att det nya förbundet fick en ännu lägre andel med postgymnasial utbildning som följd av att endast var femte HTF:are hade sådan utbildning. Däremot var skillnaden liten mellan Sif och HTF när det gäller andelen med högskoleexamen (*Nya förutsättningar i en ny tid* s 14).

Varför Sif + HTF?

Varför valde då Sif att gå samman med HTF? Svaret kan delas upp i två delar: dels varför man kände ett behov av att växa i storlek, dels varför valet föll på just HTF (samma frågor kan för övrigt riktas till HTF). För att börja med det senare kunde det förefalla närmast till hands att välja något av fackförbunden inom industrin, i praktiken IF Metall eller CF. Ett avgörande hinder för samgående med IF Metall var dess koppling till socialdemokratien som var helt omöjlig för det partipolitiskt fristående Sif. Dessutom täckte Sif in hela industrin – och mer därtill – medan IF Metall var ett bland flera LO-förbund inom industrin, låt vara det allra viktigaste.⁶ Sammanslagningen mellan Industrifacket och Metall 2006 var ett stort steg på vägen mot ett enda LO-förbund inom industrin. Vid Metall-kongressen 2001 röstade inte mindre än 118 ledamöter för att utreda ett samgående med tjänstemannafacket, men förbundsstyrelsens försiktigare linje om att samarbetet måste växa fram underifrån fick 169 röster och segrade därmed (*LO-tidningen* nr 38 2001). Året dessförinnan hade det träffats ett

4 Dit kan exempelvis höra frågor om ekonomi, ledning (inkl. personuppsättning), medlemskretsens avgränsning och det nya förbundets namn. Intervju 10/4 2008 med Richard Malmberg, förbundsdirektör i Sveriges Ingenjörer sedan starten 2007 och dessförinnan i CF från 2002.

5 Fördelarna var ännu fler. Personalen på CF:s kansli, som vuxit i takt med medlemstillväxten, hade med tiden blivit alltmer specialiserad. På det betydligt mindre Ingenjörsförbundet hade var och en av de anställda mycket mer varierande arbetsuppgifter. De blev genom sin bredare kompetens en värdefull resurs som tillfördes det nya förbundet. Intervju 10/4 2008 med Richard Malmberg, Sveriges Ingenjörer.

medarbetaravtal, gemensamt för arbetare och tjänstemän, vid Volvo Lastvagnar i Skövde. På sikt kunde Metallordföranden Göran Johnsson dock mycket väl tänka sig en sammanslagning med Sif och CF (*Dagens Arbete* nr 10 2000).

Om Sif hade fusionerat med IF Metall hade det varit första gången i svensk historia som ett arbetar- och ett tjänstemannafack gått samman. Sverige har världens mest socialt segregerade fackliga rörelse genom uppdelningen på separata fackförbund och centralorganisationer för arbetare, akademiker och övriga tjänstemän. Mönstret består trots att gränslinjerna mellan arbetare och tjänstemän, liksom mellan SACO:s och TCO:s tjänstemannagrupper, i flera avseenden suddats ut. När Försäkringsanställdas Förbund (ett av ytterst få tjänstemannafack inom LO) 2003 slogs samman med TCO-förbundet ST förstärktes det rådande mönstret ytterligare.

Under 1990-talet fanns planer på att slå samman Handels och HTF sedan ett samarbetsavtal 1992 ingåtts mellan de båda förbunden.⁷ Det följdes upp med en gemensam "samarbetsstyrelse" som möttes några gånger om året samt ett gemensamma arbetsgrupper inom ett antal områden. Vidare träffades 1995 en gränsdragningsöverenskommelse som satte stopp för nära 50 års gränstvister mellan de båda förbunden.⁸ I samarbetsavtalet restes också frågan om ett framtida samgående. Under rubriken "Tredje Förbundet" – ett framtidsfack? formulerades det på följande sätt: "Behövs det flera fackliga organisationer på arbetsplatsen i framtiden? Eller kan vi se fram emot ett enda fack?"⁹ När avtalet presenterades var ordförandena för HTF och Handels eniga om att det innebar en "halv fusion" och att en sammanslagning "någon gång efter år 2000" var "oundviklig".¹⁰ Närmast aktualiserades frågan av den pågående diskussionen om medarbetaravtal, gemensamma för arbetare och tjänstemän (se vidare

footnot 24). Om planerna fullföljts hade det unika inträffat i Sverige att ett arbetar- och ett tjänstemannafack slagits ihop. Så blev det som bekant inte.¹¹ Sedan flera överflyttningar av medlemsgrupper gjorts mellan de båda förbunden tillsattes 1998 en gemensam arbetsgrupp för att utreda förutsättningarna för "Tredje förbundet". Den kom en bit på vägen, men arbetet avbröts 1999 när Handels flyttade sitt förbunds-kontor från Malmö till Stockholm, vilket för en tid tog all kraft.¹² Samma år inledde Handels diskussioner

med Transport om ett nära samarbete för att stärka tjänstesektorn position inom LO vad gäller lönebildningen,¹³ medan HTF å sin sida påbörjade ett utredningsarbete tillsammans med ST (Statstjänstemannaförbundet) och SKTF (Kommunaltjänstemannaförbundet) om ett samgående mellan de tre TCO-förbunden, det s k Trio-projektet (se nedan). Hösten år 2000 tillsatte Handels och Transport en utredning för att undersöka möjligheterna för ett nytt, gemensamt förbund.¹⁴ Man fann emellertid att de kulturella skill-

6 Andra skillnader mellan de båda förbunden som vid en sammanslagning skulle kunna vålla svårigheter var att tjänstemännens löner inom privat sektor ofta är "hemliga" och rymmer ett större inslag av individuell lönesättning, medan arbetarna vanligen känner till varandras löner. Vidare kunde IF Metalls högre medlemsavgift medföra minskade intäkter till ett sammanslaget förbund såvida inte tjänstemännens avgift höjdes. Om så skedde riskerade man förlora medlemmar till SACO-förbundet, men dessa är å andra sidan yrkesfackförbund som inte är beredda ta emot alla tjänstemannagrupper. Fortfarande rådde vidare en markant skillnad mellan kontor och verkstad på många arbetsplatser. Arbetsorganisationen hade inte överallt suddat ut gränserna mellan arbetare och tjänstemän. Slutligen kan nämnas de inom industrin kraftiga regionala variationerna i förbundens medlemsantal till följd av att huvudkontor och utvecklingsavdelningar har sin tyngdpunkt i Stockholmsregionen medan produktionsenheterna huvudsakligen finns i övriga landet. Metall hade t ex år 2002 ca 14.800 aktiva medlemmar i Stockholmsområdet medan CF hade 22.600 och Sif hela 73.200. I Västra Götaland var antalet Metall-medlemmar däremot så högt som 62.900 mot CF:s 14.300 medlemmar och Sif:s 57.400 (för mer detaljerade uppgifter och fler regioner se Kjellberg 2003b: 358).

7 Sedan det senaste gränsavtalet löpte ut 1970 försökte LO och TCO att medla. Från 1987 inleddes ett närmande mellan de båda "ärkefienderna" som nu höll täta kontakter under avtalsrörelserna. Ett stort gemensamt EG-seminarium hölls, liksom gemensamma medlemsmöten på IKEA i Älmhult och ICA i Västerås. Till bakgrunden hörde utvecklingen mot mer decentraliserade löneförhandlingar och behovet att bättre tillvarata medlemmarnas intressen ute på arbetsplatserna (HTF-ordföranden Lars Hellman vid kongressen 1990).

8 Formellt sett var det en "älsiktsförklaring" i gränslinje-frågan avsedd att genomföras i tre etapper.

9 *Samarbetsavtal. Så ska vi samarbeta på 90-talet* (s 16f).

10 Norrköpings tidningar 3/10 1992 återgivet i *HTF verksamhetsberättelse* 1992 s 5.

11 Närmandet mellan de båda förbunden var ändå ett stort och betydelsefullt steg med tanke på de tidigare minst sagt frostiga relationerna mellan Handels och HTF. På flera områden inleddes ett närmare samarbete. Det ordnades ett antal gemensamma konferenser om EU för förtroendevalda. Förbunden beslutade att agera tillsammans för ett nytt arbetsmiljöavtal och samarbetade i avtalsförhandlingarna på handelsområdet. Det rörde sig dock inte om egentliga samförhandlingar. Däremot samförhandlade HTF och LO-förbundet Grafikerna i 1993 års förhandlingar med Tidningarnas Arbetsgivarförening (TA). Om ett samgående mellan Handels och HTF så småningom aktualiserats på allvar hade ett par knäckfrågor återstått att lösa, dels vilken centralorganisation man skulle tillhöra, dels kopplingen mellan Handels och det socialdemokratiska partiet.

12 Arbetsgruppen kom bl a fram till att man borde testa "Tredje Förbundet" vid postorderföretagen i Borås. De hade både många tjänstemän och ett stort antal som tillhörde Handels medlemsgrupper. Vidare rådde där ett bra lokalt samarbete mellan HTF- och Handelsklubbarna. Tanken var att medlemmarna skulle stå kvar i respektive förbund samtidigt som de tillhörde "Tredje Förbundet" som skulle stå för gemensamma aktiviteter och teckna gemensamma lokala avtal. Däremot ingick inte en sammanslagning av HTF och Handels i utredningsuppdraget. Intervju 9/4 2008 med Lars-Anders Häggström, förbundsordförande i Handelsanställdas Förbund sedan 2005, 1999-2005 vice förbundsordförande samt ledamot av arbetsgruppen som utredde "Tredje Förbundet".

13 Handels och Transport hade dessutom båda en radikal profil i EU-frågan. Det fanns också ett gemensamt intresse att lösa gränsdragningsproblem rörande bl a anställda vid bensinstationer med livsmedelsförsäljning. Se Carlén 2008 och *Transportarbetaren* nr 10 (oktober) 1999.

14 Lars-Anders Häggström, då vice förbundsordförande i Handels, intervjuad i *Transportarbetaren* nr 3 2001.

För framtida förbund – Elvira och Hanna var två av 400 blivande ingenjörer som mekade och experimenterade när Sveriges Ingenjörer arrangerade Teknikkollo under Almedalsveckan i Visby sommaren 2007. Foto: Maria Hemlin.

naderna var alltför stora, inte minst i synen på medlemsdemokrati.¹⁵

Lättast att gå samman på tvärs av centralorganisationerna har sannolikt de TCO- och SACO-förbund som har en likartad uppbyggnad, såsom Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund. Båda är yrkesförbund för lärare, ofta med samma motpart på arbetsgivar sidan. TCO:s och SACO:s officersförbund förenades för övrigt redan 1995. Sif och CF var alltför olika till sin struktur även om båda förbunden omfattade ett stort antal branscher med tyngdpunkt inom industrin och CF dessutom breddat sitt rekryteringsunderlag långt utöver de med civilingenjörsexamen.

Sif:s utrymme inom industrin hotade att på sikt krympa betänkligt. För det första genom att Sveriges Ingenjörer och andra SACO-förbund rekryterar merparten av de växande skarorna högskoleutbildade samtidigt som Sif här hade uppenbara svårigheter. För det andra minskade rekryteringsområdet inom industrin som följd av att Metall mer eller mindre lyckades strypa övergången av kvalificerade arbetare till Sif. Rekordåret 2001 strömmade 4.500 Metallare över till Sif. Därefter beslutade Metalls kongress att

mer utvecklande och tjänstemannalika arbeten inte borde hindra medlemmarna att stanna kvar i Metall. Till den skärpta medlemskonkurrensen hör också att Ledarna sedan många år inte bara organiserar arbetsledare utan också strävar att rekrytera alla sorters chefer såväl inom som utom industrin.

På ytterligare en front höll konkurrensen om medlemmarna på att bli problematisk. Den tilltagande integrationen mellan industri och tjänstenärings gjorde att gränslinjen mellan Sif och HTF blev alltmer oklar. Ett växande antal industri-tjänstemannajobb hamnade i tjänstesektorn genom ”outsourcing”. Vidare gjorde bemanningsföretagen sitt intåg i industrin. De sk företagsnära tjänsterna expanderade. Sif riskerade att förlora alltfler medlemmar till andra fackförbund och då inte minst till HTF. Parallellt växte, som nämnts, andelen Sif:are som sysselsattes inom tjänstenärings som IT

& telekom. En växande gråzon uppstod mellan Sif:s och HTF:s avtalsområden. Följden blev att anställningsvillkoren kunde skilja sig åt trots att arbetsuppgifterna var exakt desamma. Det blev samtidigt allt svårare att avgränsa Sif:s och HTF:s organisationsområden från varandra. Med Unionen vill man lägga gränskonflikterna åt sidan och istället koncentrera sig på att stärka organisationen och förhindra arbetsgivar- na, främst Almega Tjänsteföretagen, från att spela ut de båda facken mot varandra.

Renodling på arbetsgivar sidan

Almega-gruppens utveckling inom Svenskt Näringsliv kontrasterar starkt mot Sif:s. Från att ha omfattat såväl industri- som tjänstenärings renodlades Almega till en organisation för uteslutande tjänsteföretag 2003 då Industri- och Kemiförbundet (idag Industri och KemiGruppen) lämnade Almega-gruppen.

De privata tjänstenäringsarnas expansion och industrins krympande sysselsättningsandel har under senare år medfört att exportindustrins löneledande roll ifrågasatts av Almega och andra grupperingar inom tjänstenäringsarna. Inte minst 2007 års avtalsrörelse ökade spänningarna mellan industrins och tjänsteförbundens företrädare inom Svenskt Näringsliv. Ett liknande mönster kan skönjas även på den fackliga sidan. Det återstår att se om Unionen med en fot i vardera sektorn kan bidra till att överbygga motsättningarna eller om förbundet självt kommer att drabbas av interna spänningar.

Tjänstesektorns parter formerar sig

Alltsedan tillkomsten av Industriavtalet 1997 har Sif haft ambitionen

¹⁵ Transport ville inte frångå sin tradition att ombudsmän är valbara till förbundsstyrelse och kongresser, medan Handels reserverar de uppdragen för yrkesaktiva medlemmar. Ett annat hinder för samgående var den olikartade inställningen till kollektivavtal på arbetsplatser utan medlemmar. Transports policy var att alla arbetsplatser skulle ha avtal, medan Handels inte önskade avtal där man inte hade några medlemmar. På den punkten har Handels senare ändrat mening för att slå vakt om den svenska kollektivavtalsmodellen så att lagstiftning om minilöner mm kan undvikas.

att få till stånd ett liknande samarbetsavtal inom tjänstesektorn (*Sif-tidningen* 2006-08-03). Sommaren 2006 inledde Sif, HTF och Almega diskussioner om ett avtal, men det har låtit vänta på sig. Däremot har flera andra initiativ tagits för att öka sammanhållningen inom tjänstesektorn och minska industrins dominans inom avtalssystemet. Inom LO inleddes hösten 2007 ett samarbete mellan nio förbund inom tjänste- och hemmamarknadsnäringarna, bl a Handels, Transport, SEKO, Hotell & Restaurang och Byggnads (*LO-tidningen* 37 2007). På initiativ av Svensk Handel och Sveriges Hotell- och restaurangföretagare har fem arbetsgivarorganisationer och sju fackförbund, däribland Unionen, bildat ett nätverk inom tjänstesektorn (DN 7/1 2008). Udden är riktad mot industrin, som man anser har en alltför stark ställning i svenskt samhällsliv, inte minst som normsättare för lönerna. Hur Unionen skall hantera sin starka närvaro inom båda sektorerna får framtiden utvisa.

Ett viktigt motiv till bildandet av Unionen förefaller åtminstone för Sif:s del ha varit att få ett ökat inflytande på lönebildningen. Mari-Ann Krantz, Unionens ordförande 2008- och ordförande i Sif 1996-2007, framhöll i en intervju när det nya förbundet var knappt en vecka gammalt att LO haft ett alltför stort inflytande på kraven som Facken inom industrin spikat inför avtalsrörelserna (*Svenska Dagbladet* 7/1 2008). Vidare ifrågasatte hon industrins roll att ensam vara löneledande eftersom även andra branscher är internationellt konkurrensutsatta, t ex IT-, transport- och energibranscherna (intervju i *LO-tidningen* nr 1 2008).

Trion som kom av sig

Under 1990-talet stod ett samgående mellan Sif och ST (Statstjänstemannaförbundet) på dagordningen. Sif vann över medlemmar från ST i samband med att statliga företag privatiserades. Den gången var det gränserna mellan privat och offentlig

sektor som luckrades upp. Planerna på facklig fusion på tvärs av dessa sektorer skrinlades dock som vi sett.

Omkring sekelskiftet 2000 gjorde ST ett nytt försök genom det s k Trio-projektet, denna gång med HTF och SKTF (Kommunaltjänstemannaförbundet) som tilltänkta sammanslagningpartners. Initiativet togs av HTF och ST när de diskuterade om en större grupp "privatiserade" tjänstemän inom bl a Postgirot skulle överföras från ST till HTF (Baraldi & Sverke 2005:7). Även LO-förbundet Försäkringsanställdas Förbund (FF) anmälde efterhand sitt intresse. Till följd av delade meningar inom HTF stupade Trio-projektet på mållinjen. Ett problem var de stora olikheterna i förbundens lokalorganisation, närmare bestämt mellan HTF:s många små klubbar och de andra förbundens storavdelningar. Kritikerna inom HTF framhöll också att det var naturligare att närma sig förbund inom den privata sektorn som Sif och Handelsanställdas förbund för att få alla fackmedlemmar på en arbetsplats att falla under samma avtal (*Sif-tidningen* 2002-01-10). Det var också en idé som överensstämde med Sif-ordföranden Mari-Ann Krantz' tankar om ett företag – ett fack. Det enda konkreta resultatet av det hela blev att Försäkringsanställdas Förbund gick upp i ST (Statstjänstemannaförbundet).

Satsning på central förhandlingsstyrka

Med bildandet av Unionen är idén om ett företag – ett fack inte längre aktuell inom industrin. Där kommer de anställda även i framtiden att företrädas av minst ett fackförbund från vardera LO, TCO och SACO samt Ledarna. Naturligtvis under förutsättning att medlemsunderlaget på arbetsplatsen ifråga är tillräckligt stort hos vart och ett av förbunden. En konsekvens av den fortsatta uppsplittringen på flera förbund i kombination med den rådande tendensen till uttunnad

klubborganisation är att ett ökat antal arbetsplatser inom industrin kan komma att bli utan fackligt aktiva. Inom gränsområdet mellan Sif och HTF innebär bildandet av Unionen däremot en kraftsamling till ett enda TCO-förbund, men områdets begränsade storlek gör att endast få klubbar kan slås samman. Det är istället framför allt på högre nivåer som en ökad förhandlingsstyrka kan förväntas. Unionen kan få en nyckelroll i förhandlingsspelet på den privata sidan genom sin betydande storlek och genom att ha ett ben inom såväl industrin som tjänstenäringarna. Ett minst lika viktigt mål med samgåendet var säkerligen att ett stort fackförbund har lättare att göra sig hörd i den allmänna samhällsdebatten. Den ökade storleken – och den i ett slag ännu mer heterogena medlemsammansättningen – gör å andra sidan att medlemmarnas identifikation med förbundet kan försvåras.

Unionen: Sveriges största fackförbund inom privat sektor

Unionen är idag Sveriges största fackförbund inom den *privata* sektorn. Allra störst i Sverige är dock fortfarande Kommunal, som 1977 gick om Metall som största förbund (se tabell 1, nästa sida). År 2001 blev Sif Sveriges näst största fackförbund samtidigt som Metall halkade ned till tredjeplatsen. Genom fusionen 2006 mellan Metall och Industriefacket (åter)erövrades andraplatsen av IF Metall. Som vi sett upprepades denna bravad av Unionen, som 1/1 2008 gick om IF Metall genom sammanslagningen Sif - HTF.

Av de fem största fackförbunden 2008 har nr 2 (Unionen), 3 (IF Metall) och 4 (Läraryrket) alla bildats genom sammanslagningar. Från 1945 gick inte mindre än sexton läraryrket successivt samman i vad som 1991 kulminerade med bildandet av Läraryrket (Kjellberg 2005:245f). Alla förbund har dock inte vuxit på detta sätt. Kommunal uppstod 1910 genom en utbrytning

Tabell 1. Sveriges fem största fackförbund (aktiva medlemmar) 1/1 2008 och 31/12 övriga år

År	1	2	3	4	5
2008	Kommunal	Unionen	IF Metall	Läraryrskombund	Handels
2006	Kommunal	IF Metall	Sif	Läraryrskombund	HTF
2001	Kommunal	Sif	Metall	Läraryrskombund	HTF
2000	Kommunal	Metall	Sif	Läraryrskombund	HTF
1992	Kommunal	Metall	Sif	Läraryrskombund	SKTF
1991	Kommunal	Metall	Sif	SKTF	Läraryrskombund
1990	Kommunal	Metall	Sif	SKTF	Handels
1980	Kommunal	Metall	Sif	SEKO	Handels
1977	Kommunal	Metall	Sif	SEKO	Handels
1975	Metall	Kommunal	Sif	SEKO	Handels
1970	Metall	Kommunal	Sif	Byggnads	SEKO
1960	Metall	Byggnads	Kommunal	Sif	Träindustriarbetare
1950	Metall	Byggnads	Kommunal	Järnvägsmanna	Handels
1940	Metall	Grov & Fabriks	Kommunal	Handels	Järnvägsmanna
1930	Metall	Grov & Fabriks	Sågverks	Järnvägsmanna	Pappers
1920	Metall	Grov & Fabriks	Järnvägsmanna	Sågverks	Textil
1900	Metall	SAF (lärare)	Transport	Grov & Fabriks	Stenarbetare

ur Grov- och Fabriksarbetareförbundet. Därefter har förbund för bl a brandmän, sjukhuspersonal, skorstensfejare och lantarbetare gått upp i Kommunal. Sveriges femte största förbund, Handels, har endast absorberat två smärre förbund (urmakare 1970, frisörer 1989) sedan det bildades 1906 under namnet Handelsarbetareförbundet.

Av övriga förbund i Tabell 1 är Byggnads och SEKO resultat av sammanslagningar 1949 resp. 1970. År 1970 bildade åtta förbund (bl a Järnvägsmannaförbundet) Statsanställdas förbund, som 1994 bytte namn till SEKO. Sågverksindustriarbetareförbundet gick 1949 upp i Träindustriarbetareförbundet, som bildats 1924 då Träarbetareförbundet klövs i två delar. Den andra delen var Byggnadssträvarbetareförbundet. Det förenades 1949 med byggnadsgrövarbetarna i Grov & Fabriks till Byggnads.

Sammanslagningar och utbrytningar

Kanske något förvånande var Sveriges Allmänna Folkskolläraryrskombund (SAF) Sveriges näst största fackförbund vid sekelskiftet 1900 (Kjellberg 2003a:5). Det försvagades genom utbrytningar 1906 (Sveriges Folkskolläraryrskombund), 1918 (Sveri-

ges Småskolläraryrskombund) och 1920 (Sveriges Folkskolläraryrskombund). I likhet med Kommunal bildades Pappers (1920) och Transport (1897) genom utbrytningar ur Grov & Fabriks. Apropå Unionen bröt sig två förbund som organiserade sjömän ur Transport år 1914 och infogade efter engelsk förebild "unionen" i sina namn. De var Eldareunionen och Sjömansunionen. Dessa båda "unioner" bildade tillsammans med tre andra förbund 1932 Sjöfolksförbundet, vilket 1996 gick upp i SEKO.

Svensk fackföreningshistoria rymmer således såväl utbrytningar som sammanslagningar. Idén bakom utbrytningar brukar vara att renodla verksamheten till en mer eller mindre homogen medlemskrets. Omvänt följs sammanslagningar av en mer heterogen medlemsstock, men det är snarare en konsekvens av samgåenden än ett motiv för sådana.

Sif blev under 1930-talet Sveriges största privat tjänstemannaförbund

Både Sif och HTF genomgick en kraftig expansion ur ett längre histo-

riskt perspektiv. Men här upphör likheterna. Sif växte från 1930-talet hastigt genom att rekryteringsområdet redan från början var mycket brett. Såväl teknisk som "merkantil" personal ingick. Förbundets namn var under 1920-talet Sveriges Verkstäders Tjänstemannaförening (SVT) eftersom det då inskränkte sig till verkstadsindustrin. År 1931 vidgades fältet till samtliga industribranscher. Det skedde i samband med ett av de ytterst få medlemstillskott som Sif fått utifrån, närmare bestämt från Stockholms Teknikerförening. Namnbytet från SVT till Sif skedde året därpå. Den enda förening av lite större numerär som uppgick i SVT/Sif 1920-2007 var Brukstjänstemannaföreningen (ca 1.600 medlemmar), vilken anslöt sig 1940. Två år tidigare införlivades Oljetjänstemännens Riksorganisation och i slutet av 1937 Trävaruindustrins Kontorstjänstemannaförening (*SIF Årsberättelse 1938*). Med sina ca 18.900 medlemmar 1940 var Sif sedan flera år Sveriges största privat tjänstemannaförbund. Medlems-tillväxten var minst sagt imponerande med tanke på att förbundet vid årsskiftet 1929/30 endast haft 318 medlemmar och att expansionen bara i mycket begränsad omfattning skett genom att införliva andra förbund. Den alldeles övervägande delen av tillväxten kan istället tillskrivas en starkt ökande organisationsgrad i kombination med att industrin satsade alltfler tjänstemän.¹⁶

Slaget om kontoristerna

Med undantag av förmännen och verkmästarna i Sveriges Arbetsledareförbund (SALF) utgjorde industrins tjänstemän i stort sett ett fackligt jungfruligt område. Men det visade sig snart att det uppstod konkurrens om medlemmarna. Såväl Handelsarbetareförbundet som HTF:s före-

¹⁶ Mellan 1930 och 1940 ökade antalet industritjänstemän (inkl. arbetsledare) från 79.300 till 112.000 (Croner 1951:222f). Med ca 10.000 medlemmar 1930 i SALF, Brukstjänstemannaföreningen och SIF resp. ca 31.000 1940 i SIF och SALF kan organisationsgraden för industritjänstemän (inkl. arbetsledare) grovt sett beräknas till 13 procent 1930 och 28 procent 1940.

gångare Kontoristförbundet var ute efter industrins kontorspersonal. Inom LO uppstod en strid mellan Handels och Metall, som inte ville veta av något annat LO-förbund inom sina domäner. Två LO-förbund och två fackklubbar på samma arbetsplats stred också mot industriförbundsprincipen som från 1920-talet tillämpades striktare än tidigare. Hellre än att låta Handels gå in på detta område, vilket skedde i Danmark och Norge, föredrog LO att tjänstemännen organiserade sig själva.

Inte heller bland tjänstemannagrupperna kröntes planerna på ett svenskt "Handel og Kontor" med framgång. Kontoristförbundet, som var kärnan i det blivande HTF, kom på kollisionskurs med Sif angående organiseringen av industrins kontorister. Precis som Metall tillämpade Sif industriförbundsprincipen även om det här enbart rörde sig om tjänstemän. Sif:s bestämda hållning och växande styrka förvisade Kontoristförbundet och det blivande HTF till de privata servicenäringarna, främst handels- och transportbranscherna. Men detta skedde inte utan skärmytslingar inom Daco (De anställdas centralorganisation) som Sif men inte Kontoristförbundet tillhörde. Vid 1930-talets början var Kontoristförbundet, som bestod av lokala kontoristföreningar, Sveriges näst största privatjänstemannaförbund (ca 7.000 medlemmar 1931). Allra störst var SALF, medan Bankmannaföreningen kom på tredje plats. Sif återfanns 1930 inte ens bland de tretton privatjänstemannaförbunden med minst ca 1.000 medlemmar.

Sif och Kontoristförbundet var olika på många sätt. Medan Sif strävade efter att organisera alla sorters tjänstemän inom industrin ansåg Kontoristförbundet att kontoristerna utgjorde en särskild yrkeskår där samhörigheten sträckte sig över såväl industrin som handeln (Eriksson 1995:59). För Sif var kravet på lagfäst *förhandlingsrätt* centralt. Kontoristförbundet hade arbetsgivare

bland sina medlemmar och satte sitt hopp till lagstiftning som reglerade de *konkreta anställningsvillkoren* istället för att gå avtalsvägen. Det vill säga å ena sidan lagstiftning för att få till stånd förhandlingar med arbetsgivarna (Sif:s linje) och å den andra lagstiftning för att uppnå förbättrade anställningsvillkor utan fackliga förhandlingar (om Kontoristförbundets tvekan att tillämpa en förhandlingsstrategi, se Kjellberg 2003a:7f, 12).

Om Kontoristförbundet skulle beviljas inträde i Daco räckte det enligt Sif emellertid inte med att det antog ett fackligt program, det måste också hållas utanför industrin (Eriksson 1995:59). Sif motsatte sig den "kategoriklyvning" i högre och lägre tjänstemän som man laboretrade med i den statliga utredningen "Kommittén angående privatanställda". Denna förberedde en lagstiftning om anställningsvillkoren i linje med önskemålen från Kontoristförbundet och vissa Daco-förbund, främst SALF (Eriksson 2007:78ff, 96f, 101ff, Bergstrand 2003:74ff). Det innebar att högre "tjänstemän" skulle få bättre uppsägningstider, semester och sjuklön än de som sysslade med traditionellt kontorsarbete för att inte tala om arbetarna, som bildade en tredje kategori. Följden hade blivit att Sif kluvits i två medlemskategorier (ingenjörer och kvalificerade administratörer resp. kontorister). Sif kunde tänka sig en glidande skala men inte två grovt tillyxade kategorier inom sitt organisationsområde. Alla medlemmarna borde betraktas som tjänstemän, även kontoristerna.

Så småningom fick Sif gehör inom Daco för sin linje att Kontoristförbundet var välkommet att inträda i Daco endast om det begränsade sitt rekryteringsområde till handeln och avstod från att organisera industrins kontorister samt övergav yrkesförbundsprincipen och höll arbetsgivarna utanför, kort sagt omvandlades till ett "handels-tjänstemannaförbund" (Eriksson

1995: 62). Att det inte blev någon lagstiftning om privatjänstemännens anställningsvillkor var ett allvarligt bakslag för Kontoristförbundet. Istället stiftades en lag om förhandlingsrätt 1936. Det fick Kontoristförbundet att byta strategi och gå in för att med hjälp av fackliga medel förbättra medlemmarnas villkor även om man tillämpade en ordning som innebar fredsplikt (gällde fram till 1943, dvs även efter ombildningen till HTF). Förbundet blev medlem av Daco 1937 och bytte samma år namn till HTF. Avsikten var att markera avgränsningen mellan "handeln" (i vid mening) och industrin, samtidigt som "kontorist" ersattes av termen "tjänsteman" för att understryka det nya förbundets yrkesmässiga bredd. Orienteringen mot handeln underströks av att HTF närmare bestämt var en sammanslagning av Kontoristförbundet och Svenska Affärsmedhjälpareförbundet, som för övrigt bildats 1936 av just Kontoristförbundet.

Genom Metall:s och Sif:s resoluta uppträdande förhindrades således på dubbla fronter uppkomsten av ett svenskt "Handel og Kontor". Som ett led i vad som kan kallas "slaget om kontoristerna" hade Sif redan 1934 försökt sig på att bilda ett lokalt "handelstjänstemannaförbund", närmare bestämt i Malmö där både Handelsarbetareförbundet och Sif hade sina förbundskontor (Eriksson 1995: 60f). Det sporrade Kontoristförbundet till en omorganisation i facklig riktning och ökade påtagligt Handels intresse av att få till stånd en gränsdragning mellan LO och Daco. Vid de överläggningar som LO inbjöd Daco till poängterade ombudsman Helge Rydberg från Sif att det för industritjänstemännen var "ett livsvillkor att handelns kontorister organiserade sig." Anledningen var att deras låga löner hade en ogynnsam inverkan på industrikontrakternas löneutveckling. Sif:s initiativ får ses mot bakgrund av att Handelsarbetareförbundet dittills inte haft någon större framgång med

att organisera handelns kontorister (Protokoll fört vid sammanträde med Landsorganisationen och Daco 28/3 1934). Vid samma möte framhöll Dacos ordförande Viktor von Zeipel: "Så länge det fanns en stor grupp av kontorsanställda, som inte äro organiserade, kunna arbetsgivaren alltid mobilisera mängder av kvalificerat folk i en konfliktsituation."

Sif hade således dubbla mål: dels att i egen regi organisera industrikontoristerna (och således hålla Kontoristförbundet utanför), dels att se till att facklig verksamhet kom igång bland handelskontoristerna så att deras löner inte höll tillbaka andra kontoristgrupper. Det påminner för övrigt om ett av motiven för bildandet av Unionen: att undvika att arbetsgivarna i avtalsförhandlingarna spelar ut tjänstemän med likartade arbetsuppgifter inom industri och tjänstenäringsvarandra.¹⁷ Skillnaden är att på 1930-talet gick man i första hand in för att *avskilja* organisationsområdena från varandra, men lika viktigt var att få Kontoristförbundet att överge sin passivitet i lönefrågor och istället förmå förbundet att börja förhandla med arbetsgivarna för att få upp lönerna. Lösningen för att uppnå Sif:s båda mål blev bildandet av Handelstjänstemannaförbundet 1937. Sif:s och HTF:s öden var således nära sammanvävda redan för 70 år sedan.

Planer på en motsvarighet till Unionen redan under 1930-talet

Målet att organisera handelskontoristerna var så viktigt för Sif att man också prövade en alternativ strategi till den ovan beskrivna "avskiljandestrategin". Det gällde närmare bestämt en sammanslagning av Sif och Kontoristförbundet. Om det projektet hade rotts i hamn hade Unionen förverkligats redan under 1930-talet! Trots det spända förhållandet mellan Sif och Kontoristförbundet inleddes 1934 diskussioner om ett samgående mellan de båda förbunden (Andersson 1999:144f, Hegges-

tad 1987:35f). Kontoristförbundet hade samma år så smått börjat bedriva reguljär facklig verksamhet genom att anställa en ombudsman. Året därpå (1935) omorganiserades förbundet¹⁸ och tog ytterligare steg på den fackliga vägen. Men inte tillräckligt i Sif:s smak. Diskussionerna mellan de båda förbunden avbröts formellt av att Kontoristförbundet sade nej till att höja sina låga medlemsavgifter till en nivå som av Sif bedömdes vara en förutsättning för normal facklig verksamhet. Sedan planerna på en sammanslagning runnit ut i sanden prövade Sif 1936 en annan variant av vad som kan kallas "utvidgandestrategin", nämligen att utvidga Sif självt till handelskontoristerna. Det skärpte naturligtvis motsättningarna mellan de båda förbunden och får närmast ses som ett skrämnskott, ett sätt att få Kontoristförbundet och Daco att agera i önskvärd riktning (Eriksson 1995:61f). Innan HTF kunde bildas avfyra Sif ytterligare ett skrämnskott, ett samarbete med Handelsarbetareförbundet för att utreda hur handelns anställda skulle kunna organiseras. Det satte fart på den process som ledde fram till HTF:s tillkomst 1937.

Tidigare samma år hade Sif:s ombudsman Harald Adamsson i LO-Daco-kommittén betonat Sif:s starka intresse för att handelskontoristerna organiserades i ett starkt förbund: "Inom SIF har man alltid hyst det största intresse för de i handeln anställda och för att få till stånd ett starkt handelstjänstemannaförbund. Alla förmåner för industrins kontorister äro nämligen mer eller mindre beroende av vilka förmåner de betyd-

ligt talrikare handelskontoristerna åtnjuta. Därför har man också allvarligt övervägt en utvidgning i förbundets verksamhetsområde till handelns område." (Protokoll fört vid sammanträde med Landsorganisationen och Daco 18/3 1937). Som också tidigare framgått spelade lönepolitiska motiv en framträdande roll i Sif:s argumentation för bildandet av ett handelstjänstemannaförbund.

Kontoristförbundets omvandling till HTF ingen lätt sak

Övergången från en lös sammanslutning av lokalt baserade yrkesföreningar till en centraliserad vertikal organisation med en klart facklig inriktning var ingen lätt sak. När HTF 1947 gjorde en tillbakablick på sin 10-åriga tillvaro konstaterades att "Arbetet på förbundets konsolidering var ytterst besvärligt och hårt" (*Berättelse Handelstjänstemannaförbundet* 1946 s 6). Hit hörde att motståndet från arbetsgivarhåll var "synnerligen hårt". De låga medlemsavgifterna begränsade förbundets resurser, varför det var svårt att uppnå goda förhandlingsresultat. Man hade besvärliga gränsdragningsproblem gentemot Handelsarbetareförbundet. Sist men inte minst: medlemstalet sjönk som följd av att de största kontoristföreningarna lämnade HTF. Orsaken var att förbundets strikt fackliga strategi kolliderade kraftigt med kontoristföreningarnas nedärvda traditioner. Det rörde sig om en veritabel kulturkollision som framträdde i en rad beslut som HTF tog under loppet av några år: höjningarna av medlemsavgiften så att den kom i nivå med andra tjänstemannaför-

17 I ett brev 27/4 1935 till Sigfrid Hansson (LO), initiativtagare till den 1936 av LO och Daco tillsatta s k LO-Daco-kommittén, framhöll Dacos ordförande Viktor von Zeipel: "Skillnaden i utbildning, arbetsuppgifter m.m. mellan vanliga handelskontorister och kontorister inom industrin är ingen. Yrkes-cirkulationen är dessutom här så stor, att olika organisationstyper vore en avsevärd olägenhet, som säkerligen både de anställda och organisationerna skulle undanbe sig." Uttalandet syftade på de 1935 pågående ansträngningarna att slå samman Sif och Kontoristförbundet samt att det inte var önskvärt att Handelsarbetareförbundet försökte sig på att organisera handelns kontorister.

18 Förbundet hade fram till 1935 en minst sagt löslig form, vilket markeras av dess dåtida namn, Svenska Kontoristföreningarnas Förbund. Det ändrades i samband med uppstramningen 1935 till Svenska Kontoristförbundet.

Handdriven mjölkseparator.

bunds, inrättandet av a-kassan 1940 (här var man för övrigt först ute bland tjänstemannafacken), förbundet för arbetsgivare att vara aktiva medlemmar i förbundet, sammanläggningen av manliga och kvinnliga avdelningar, beslutet efter en lång och het diskussion på 1942 års kongress att häva förbundets registrering under kapitel 3 i lagen om förenings- och förhandlingsrätt, vilket innebar att man inte längre var bunden av fredsplikt (ibid s 14, *De första decennierna* s 17ff, Heggstad 1987:46f). Att gå skilda vägar innebar dock inte alltid att skiljas i osämja. Såväl Sveriges Kontoristförening som Göteborgs Kontoristförening underlättade bildandet av rena HTF-avdelningar och hjälpte till att skapa lokala expeditioner.

Många föreningar anslöt sig till HTF

Medan väldigt få förbund anslöt sig till Sif gick ett ganska stort antal tjänstemannaföreningar under årens lopp upp i HTF: Svenska Rederitjänstemannaföreningen (1937), Järnhandelsbiträdenas Riksförbund (1938), Riksföreningen Sveriges Mjölkbedomare (1947), Sveriges Affärs- och Kontorsanställdas Förbund (1951), Svenska Bokhandelsmedhjälpareföreningen (1951), Systembolagens Personalförening (1954), de privatanställda medlem-

marna i Svenska Tandsköterskeförbundet (1957) och i Svenska Tandteknikerförbundet (1957), Tjänstemannaförbundet för Hotell och Restauranger (1962). Däremot misslyckades HTF trots upprepade inbiter att införliva Apoteksteknikerförbundet (dagens Farmaciförbund).

All time high 2002-2003

HTF:s medlemstillväxt kan, lika dock lite som Sif:s, i någon större utsträckning tillskrivas de föreningar som anslöt sig. Båda förbunden expanderade mycket kraftigt under 1950-, 1960- och 1970-talen. Som framgår av tabell 2 (nedan) avstannade Sif:s tillväxt under 1980-talet men sköt fart igen under 1990-talet då flera statliga verk bolagiserades.

All time high uppnådde Sif år 2002 med 308.000 aktiva medlemmar (många kom från Metall) och HTF året därpå med 158.000 medlemmar. Under återstoden av sin existens, dvs fram till årsskiftet 2007/2008, förlorade Sif nästan 35.000 medlemmar och HTF ca 19.000. Särskilt kraftig var nedgången under 2007, det år då TCO- och LO-facken, i likhet med a-kassorna, upplevde ett rekordstort medlemsras. Även SACO fick detta år kännas vid en medlemsminskning, om än betydligt blygsammare. Den fackliga organisationsgraden sjönk i Sverige från 77 till 73 procent mellan 2006 och 2007 om årsgenomsnitt används eller från 76 till 72 procent om sista kvartalet respektive år tas som utgångspunkt. Sammanlagt förlorade fackförbunden 180.000 aktiva medlemmar under 2007.

Sverige, Danmark och Finland har världsrekord i facklig anslutning

I andra länder har den fackliga organisationsgraden fallit betydligt mer än i Sverige även om det inte är

Tabell 2. Sif:s och HTF:s medlemsutveckling 1937-2007 (aktiva medlemmar)

	1937	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2007
Sif	11.000	18.900	59.700	107.100	203.000	276.700	276.800	298.600	294.500	273.500
HTF	9.100	8.300	12.600	24.700	51.000	95.800	122.500	151.800	157.000	138.900

vanligt att fackanslutningen sjunker med så mycket som fyra procentenheter under ett enda år. I Sverige var vid 1990-talets mitt 85 procent av alla löntagare med i en fackförening, men även 72/73 procent innebär något av världsrekord i facklig anslutning. Sverige delar denna plats med Danmark och Finland som båda har en organisationsgrad på ca 70 procent. Gemensamt för Sverige, Danmark och Finland är att alla har fackliga a-kassor. I Tyskland och Japan är mindre än 20 procent av löntagarna numera fackmedlemmar, i USA mindre än 15 procent och i Frankrike mindre än 10 procent. I flera länder har de vikande medlemstalen påskyndat sammanläggningen av fackförbund till allt större enheter.

Sif – världsunik fackförbund

När Sif upphörde att existera 1 januari 2008 var det ett internationellt unikt fackförbund som gick i graven. I inget annat land har industrins tjänstemän samlats i ett fackförbund med så stor horisontell och vertikal bredd och som dessutom omfattat samtliga industribranscher (Malmström 1970:49ff). Till det internationellt unika hörde också de svenska industritjänstemännens med tiden mycket höga organisationsgrad. Den horisontella bredden syftar på att förbundet organiserade såväl teknisk som administrativ, merkantil och annan personal (Eriksson 1995:45ff). Den betydande vertikala spännvidden framgår av att Sif rekryterade både högre och lägre industritjänstemän, alltifrån högre chefer och kvalificerade specialister till kontorister. Från 1931 täckte förbundet därtill in alla industribranscher – och så småningom också en del tjänstenärings.

Om Sif förlorat det tidigare nämnda ”slaget om kontoristerna” hade man inte fått samma imponerande bredd som nu blev fallet. Om å andra sidan idén att slå samman Sif och Kontoristförbundet förverkligats under 1930-talet hade resulta-

tet blivit något helt annat än ett industritjänstemannaförbund. Nu kom Sif istället att under lång tid tydligt avgränsas i förhållande till både HTF och till LO-förbund som Metall och Handels. Vid bildandet 1920 var det långtifrån självklart att utvecklingen skulle bli denna, även om ambitionerna redan från början var att organisera alla slags industritjänstemän. Låt vara till en början endast inom verkstadsindustrin.

En annorlunda utveckling i Danmark och Norge

I Danmark och Norge framträdde tidigt ett annat organisationsmönster.¹⁹ Trots många likheter mellan de skandinaviska länderna har någon motsvarighet till Svenska Industritjänstemannaförbundet aldrig funnits i våra grannländer. Gemensamt för Danmark och Norge är istället förekomsten av ett ”Handel og Kontor” (HK). Det svenska Handelsarbetareförbundet förhindrades av LO och Metall att förvandlas till ett sådant förbund. Anledningen var att LO under 1920-talet gick in för att förverkliga industriförbundsprincipen mer konsekvent än tidigare. I enlighet härmed skulle det inte få finnas flera LO-klubbar på samma arbetsplats. Andra LO-förbund än de som redan existerade inom t ex verkstadsindustrin (Metall och Gjutareförbundet) tilläts inte utsträcka verksamheten till detta fält. Handels lyckades heller aldrig göra några större inbrytningar

bland industrikontoristerna. Metall och de andra industriarbetarförbunden var å andra sidan inte intresserade att organisera kontorspersonalen; det viktiga ur deras synpunkt var att Handels lät bli att göra det.

När LO sent omsider (1938) gav Handels klartecken att organisera industrikontoristerna²⁰ var det för sent (Hjelm 2006:74f). Sif hade då vuxit sig så starkt att det knappast var någon idé för Handels att ens försöka. De allvarligaste gränsdragningsproblemen rörde istället handelskontorister och butiksbiträden. Frågan reglerades genom den överenskommelse som 1944 träffades mellan Handels, HTF och Sif (ibid:78f).²¹ Vid de föregående överläggningarna framkom att endast ca 4.000 av de 43.500 Handelsmedlemmarna 1942 tillhörde kategorin ”kontorspersonal”.²² Om de kooperativt anställda undantas rörde det sig om 2.360 personer av vilka en stor del arbetade inom olika LO-förbund, det socialdemokratiska partiet, partiets tidningar och andra delar av arbetarrörelsen. Beträffande industrikontoristerna inskränkte sig tvistigheterna i stort sett till om det var Sif eller Handels som skulle organisera de 150-200 tjänstemän som befann sig i industriföretag som Kooperationen förvärvat.

Varför inget ”Handel og Kontor” i Sverige, men i Danmark och Norge?

För att fullt förstå varför något ”Handel og Kontor” aldrig kom till

19 För jämförelser mellan de fackliga organisationsmönstren i Norge – Sverige resp. Danmark – Sverige se Kjellberg 1999 och Kjellberg 2000.

20 Närmare bestämt under förutsättning att överenskommelse om detta träffades med respektive LO-förbund inom industrin. Det kan tolkas som att LO:s stöd till Handels mest var symboliskt (Eriksson 1998:64f).

21 1944 års gränsdragningsöverenskommelse bröts dock redan 1950. Frågan fick inte sin slutliga lösning förrän 1995.

22 Om de ca 4.500 butiksföreståndarna (varav 3.800 inom Kooperationen) tillsammans med kontorspersonalen (4.000) räknas som tjänstemän svarade dessa 1942 för sammanlagt 20 procent av medlemmarna i Handels (se ”Handelsarbetareförbundets medlemsstruktur 1942”, Bilaga till Protokoll fört vid sammanträde mellan LO och Daco 6/4 1943). Inte heller HTF hade 1942 lyckats rekrytera särskilt mycket kontorspersonal. Allt som allt 4.264 av totalt 7.305 HTF-medlemmar, varav majoriteten ”i högre ställning” (”Handelstjänstemannaförbundets medlemsstruktur 31/12 1942”, ibid). Som jämförelse kan nämnas att antalet Sif-medlemmar vid samma tidpunkt uppgick till ca 25.300. Till skillnad från nästan all kontorspersonal som organiserades av Handels och HTF befann sig dessa inom industrin.

Utvecklingen från den första radiomottagaren till en modern radio år 1968.

stånd i Sverige är det nödvändigt att gå tillbaka i de olika ländernas fackliga organisationshistoria. I Danmark och Norge stod helt andra grupper än i Sverige i spetsen för organisationen av de handelsanställda. I Sverige rörde det sig om en manlig *transportarbetargrupp*. Redan 1910 gick det 1906 bildade Svenska Varuutkörerförbundet med i LO. Det hade skett ännu tidigare – samma år som förbundet bildades – om inte LO sagt nej med hänvisning till att alla transportarbetare borde tillhöra LO-förbundet Transport. Det svenska förbundet fick således från första början en *arbetaridentitet*, vilket förstärktes av LO-anslutningen. Det hindrade dock inte att man så småningom fick med sig även butiksbiträdena samt utvidgade ambitionerna till kontoristerna. Det fanns inom förbundet emellertid en spänning mellan å ena sidan varuutkörarna och lagerarbetarna å den andra de butiks- och kontorsanställda (Hjelm 2006:107ff). Dessa grupper

representerade olika yrkeskulturer och sociala skikt: manliga kroppsarbetare vis-à-vis ”anställda” på kontor och i butik av vilka många var kvinnor. Krav framfördes vid upprepade tillfällen på att ”arbetare” skulle utbytas mot ”anställda” i förbundets namn (ibid:172ff). När det 1956 slutligen gick igenom på Handelskongress var beteckningen ”anställda” i Sverige i praktiken utmönstrad som en särskild social kategori. Anställda höll istället på att bli en samlingsbeteckning för arbetare och tjänstemän. I så måtto passade det nya namnet väl in på Handelsmedlemskår, som än idag omfattar båda grupperna. Redan under 1940-talet

var den gamla tankemodellen tjänstemän–anställda–kroppsarbetare på retur till förmån för dikotomin arbetare–tjänstemän (Eriksson 1998:69, Eriksson 2007:91f, 97ff). Daco gjorde 1941 en principiellt betydelsefull förändring av sina stadgar. De arbetstagare som organiserades skulle inte längre benämnas ”anställda” utan ”tjänstemän”.²³ I övrigt behöver man bara tänka på att det i Sif, HTF och TCO från allra första stund rörde sig om ”tjänstemän” och inget annat.

Under 1910-talets slut organiserade Handelsarbetareförbundet med viss framgång industrikontorister i Göteborg, främst vid SKE. ”Göte-

23 I Dacos berättelse för 1941 motiveras bytet av ”anställda” mot ”tjänstemän” med att ”ordet anställd har nämligen i det allmänna språkbruket blivit alltför mångtydigt” (s 19). Och vidare: ”Däremot har tjänstemannabeteckningen i allt större utsträckning kommit till användning.” Oklarheten hos termen ”anställda” var dock inget nytt. Dacos ordförande Viktor von Zeipel uppgav 1934 i LO-Daco-kommittén att man inför bildandet av Daco ”länge sökt efter ett lämpligt ord, vilket kunde tjäna som sammanfattning för de kategorier av arbetstagare, som kunde väntas ingå i den blivande centralorganisationen. Man hade stannat vid ordet anställda – därvid närmast inspirerad av tysk organisationsterminologi – ehuru man var fullt på det klara med att uttrycket inte kunde anses adekvat.” (Protokoll fört vid sammanträde med Landsorganisationen och Daco 28/3 1934).

borgs Nya Kontoristförening” var ett tag förbundets tredje största avdelning. Användandet av en traditionell facklig strategi resulterade snart i ett förkrossande nederlag (Greiff 1992: 332ff). Vid SKF avskedades ledande fackmedlemmar liksom merparten av de vanliga medlemmarna i samband med de stora nedskärningarna av kontorspersonalen 1919-22. Handelsarbetareförbundets kontoristavdelning i Göteborg tynade snabbt bort under loppet av år 1920. SAF-företagen sade i fortsättningen konsekvent nej till kollektivavtal för kontorsanställda (ibid:339). Tillsammans med bristande samhörighet mellan kontorister och kroppsarbetare medverkade det till att LO hädanefter avstod från alla försök att rekrytera större tjänstemannagrupper (ibid:340ff). Istället såg man gärna att tjänstemännen organiserade sig på egen hand eftersom det inte skulle äventyra de positioner som arbetarfacken uppnått. Industritjänstemännen kunde således endast genom egen styrka vinna erkännande från företagets sida. Det blev Sif som så småningom skulle uppnå detta mål, med hjälp av 1930-talets lagstiftning om förenings- och förhandlingsrätt.

I Norge var det *butikspersonalen* som 1908 tog initiativet till Den Underordnade Handelsstands Landsförbund, från 1921 Norges Handelsfunksjonærers Forbund. Det norska förbundet startade således som ett *funksjonærförbund* – ett slags tjänstemannaförbund – och behöll denna karaktär genom att i större utsträckning än det svenska innesluta även kontorister och överordnade tjänstemän. Därtill kom förbundets flera decennier långa fristående status: man anslöt sig först 1931 till norska LO.

Det danska HK bestod från början (år 1900) uteslutande av *handels- og kontormedhjælperne*. Liksom i Norge gav det förbundet, vars namn till en början var Centralorganisationen af danske Handels- og Kontormed-

hjælperforeninger, en *funktionæridentitet*, inte som i Sverige en arbetaridentitet. Detta medverkade till att det skulle dröja ända fram till 1932 innan HK gick med i danska LO (förbundet hette 1922-53 Dansk Handels- og Kontormedhjælperforbund). De flesta danska handels- och kontorsmedhjälparna kom under 1900-talets början från medelklasshem, men vid tiden för första världskriget började en del också rekryteras ur arbetarnas led (Duch Christensen & Federspiel 2000:30, 46). Arbetarfamiljerna hade helt enkelt sällan råd att bekosta de ungas långa lärotid eller att utrusta dem med de kläder som arbetet krävde. Förbundet var partipolitiskt neutralt, men höll flera gånger på att sprängas på denna fråga (ibid:36). År 1953 blev förbundets namn Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund i Danmark. Att HK inte bara motsvarar det svenska Handelsanställdas förbund utan också delvis både Unionen (såväl Sif som HTF) och andra TCO-förbund framgår av en blick på dagens HK som är indelat i fyra sektioner: HK Handel, HK Privat (administrativ personal m fl inom industri, privata servicebranscher, organisationer mm),

HK Stat (motsvarande grupper inom bl a Danmarks Radio, försvar, polis, skatteväsen och högre utbildning) och HK Kommunal (bl a biblioteksassistenter, tandklinikassistenter, läkarsekreterare och socialrådgivare). Sektionen med i särklass flest medlemmar är HK Privat.

Ett svenskt särdrag är att affärsbiträden²⁴, i likhet med sjukvårdsbiträden och undersköterskor, räknas som *arbetare* (*Nordisk socioekonomisk indelning* s 15). I alla andra länder, inklusive Danmark och Norge, betecknas de som en eller annan form av tjänstemän (*white-collar workers, funktionärer, funksjonærer*). Vilka som klassificeras som arbetare eller tjänstemän beror i hög grad på den samhällsliga och kulturella miljö i vilken organisationsmönstren etableras samt olika aktörers val av strategi och möjligheterna att förverkliga denna (Kjellberg 1999:72). I Sverige organiserades de här nämnda yrkesgrupperna av förbund som grundats av och till en början helt dominerades av män med typiska arbetaryrken: Varuutkörerförbundet respektive Kommunalarbetareförbundet. I kontrast till svenska Kommunal bildades Norsk Kommuneforbund 1923

²⁴ Vid överläggningar 1943 mellan LO och Daco framhöll Rudolf Lindfors, ombudsman i HTF, att det beträffande handelsbiträden var särskilt svårt att fastställa var gränsen mellan arbetare och tjänstemän gick. Det fanns "otvivelaktigt" en viss skillnad mellan olika sorters biträden. Lindfors menade att järnhandels- och bokhandelsbiträden hade en ställning av "tjänstemannakaraktär" (Protokoll fört vid sammanträde mellan LO och Daco 6/4 1943). Båda dessa grupper hade bildat egna föreningar innan de anslöt sig till HTF. Enligt den gränsdragningsöverenskommelse som träffades mellan HTF och Handels 1995 överfördes de till Handels. Så skedde också med de anställda inom hemslojdsbutikerna. I ett senare steg var det meningen att även personalen vid Systembolaget skulle överföras till Handels, men det stupade på medlemmarnas negativa inställning. Till HTF överfördes tjänstemän inom privat sektor och i folkrörelser utan anknytning till arbetarrörelsen. Däremot organiserar Handels fortfarande tjänstemännen inom Kooperationen (en del finns dock hos Kooperativa Tjänstemännens Förbund inom Ledarna) samt i folkrörelser med anknytning till arbetarrörelsen. Överenskommelsen 1995 föregicks av ett samarbetsavtal som HTF och Handels undertecknade hösten 1992. Detta stipulerade att de medlemmar som berördes av medarbetaravtal och grupper som man inte kunde enas om skulle överföras till "Tredje förbundet", vilket Handels och HTF gemensamt skulle ansvara för. Det blev aldrig aktuellt att bilda ett sådant. För det första blev det i praktiken inte så mycket av SAFs idéer om medarbetaravtal (inte minst på grund av att det hade blivit dyrt att bevilja arbetarna samma försäkringsvillkor som tjänstemännen). Den epokgörande gränsdragningsöverenskommelsen 1995 löste dessutom den otillfredsställande situationen att HTF:s avtal för bokhandel mm i praktiken var en sorts hängavtal till det detaljhandelsavtal som Handels förhandlat fram. Omvänt var Handels' tjänstemannaavtal inom privat sektor ett hängavtal till HTF-avtalet för denna grupp. Nu klarades avtalsrätten ut en gång för alla: det förbund som hade organisationsrätten inom ett visst område hade också avtalsrätten inom området. Uppgifterna baseras på intervjuer mars-april 2008 med Sten Persson, vice förbundsordförande i HTF 1995-2000 och Sture Nordin, vice förbundsordförande i Handels 1993-2001.

genom en sammanslagning av ett arbetar- och ett tjänstemannaförbund: Norsk Kommunearbeiderforbund (bildat 1920) och Kommunale Tjenestemenns Landsforbund (1919), båda anslutna till LO. Redan 1918 verkade *tjänstemännen* för att få till stånd ett med arbetarna gemensamt förbund för kommunalt anställda, men det strandade då på arbetarnas motstånd. Norska LO:s radikala tillämpning av industriförbundsprincipen gjorde att det sedan endast gick ett fåtal år innan det för arbetare och tjänstemän gemensamma förbundet bildades. Ingen av dessa båda grupper behövde uppge sin sociala identitet.

Åtta av tio medlemmar i Handelsanställdas förbund upplever sig idag som arbetare, medan ca var tionde känner sig som tjänsteman.²⁵ Det framgår av SCB-undersökningar 1988-2006. Bland LO-förbunden är tjänstemannaidentiteten mest utbredd inom SEKO (var femte medlem). Förvånansvärt många TCO-medlemmar anser sig vara arbetare (ca var tredje), inom Vårdförbundet t o m en klar majoritet. Sedan 1988 har andelen som känner sig som arbetare ökat inom TCO.

Inte ovanligt med tjänstemannafack i danska och norska LO

Även om uppdelningen i separata centralorganisationer för arbetare, akademiker och övriga tjänstemän återfinns i alla de nordiska länderna är detta mönster i särklass tydligast i Sverige. Dels genom att ytterst få tjänstemannaförbund tillhör eller tillhört svenska LO, dels genom att en del arbetarna närstående grupper i Sverige uppfattas som just arbetare. Som vi sett lämnade Försäkringsanställdas Förbund LO för att 2003 uppgå i Statstjänstemannaförbundet. En grupp Musiker bröt sig 1984 ur Musikerförbundet för att bilda TCO-förbundet Sveriges Yrkesmusikerförbund (symf). Därigenom renodlades den socialt starkt segregerade fackliga rörelsen i Sverige ytterligare.

I Danmark och Norge är bilden betydligt mer sammansatt. Då avses inte bara de LO-anslutna Handel og Kontor i dessa båda länder. Andra exempel på tjänstemannaförbund inom danska och norska LO är Dansk Funktionærforbund (bl a flygpersonal) och Hærens Konstabel og Korporalforening (Danmark) eller den norska Fellesorganisasjonen (bl a socionomer), Norges Officersforbund, Norsk Tjenestemannslag och Skolenes landsforbund (likaså Norge). Därtill kommer, som vi strax skall se, i både Danmark och Norge ett LO-anslutet industritjänstemannaförbund utöver Handel og Kontor.

Industritjänstemännens fackliga organisering i Danmark och Norge

Hur är industritjänstemännen organiserade i dagens Danmark och Norge? Danmarks och danska LO:s näst största förbund, Handel og Kontor (HK), har åtskilliga medlemmar inom industrin, liksom inom handeln och den offentliga sektorn. Ett annat LO-förbund, Teknisk Landsforbund, organiserar tekniker, konstruktörer m fl inom bl a industrin, byggbranschen och kommunerna. Danmarks motsvarighet till TCO, Funktionærernes og Tjenestemændenes Fællesråd (FTF), rymmer särskilda förbund/föreningar för tjänstemännen vid Carlsberg Tuborg, mejerierna och Danmarks Radio. Civilingenjörerna finns i den fristående Ingeniørforeningen i Danmark (IDA), medan Dansk Mejeriingeniør Forening är ansluten till Akademikernes Centralorganisation (AC). De svenska Ledarna har motsvarigheter i både Danmark och Norge.

Som framgått finns ett Handel og Kontor också i Norge. Precis som i Danmark organiserar ännu ett LO-förbund, Forbundet for Ledelse og Teknikk (FLT), tjänstemän inom

bl a industrin. FLT:s medlemmar – arbetsledare, ingenjörer och tekniker – finns huvudsakligen inom den privata sektorn. Norges största ingenjörs- och teknikerorganisation är den fristående Norges Ingeniør- og Teknologorganisasjon (NITO). NITO tillhörde tidigare Akademikernes Fellesorganisasjon (AF) som upplöstes 2001. Bland de organisationer som 1996-97 lämnade AF och bildade den konkurrerande centralorganisationen Akademikerne märks Norske Sivilingeniørers Forening. År 2004 skedde ett namnbyte till Teknisk-naturvitenskapelig forening (Tekna). Tekna är Norges största akademikerförbund.

Stort privattjänstemannafack i Österrike

I både Österrike och Tyskland förnyades den fackliga strukturen radikalt i samband med andra världskrigets slut, men på olika sätt. I Österrike samlades praktiskt taget alla sorters tjänstemän inom privat sektor i "Fackförbundet för privatanställda", GPA (Gewerkschaft der Privatangestellten). I likhet med Sverige har arbetare och tjänstemän separata fackförbund, men i Österrike samsas alla i samma centralorganisation, ÖGB (Österreichischer Gewerkschaftsbund). Sedan 1945 har antalet ÖGB-förbund minskat från 16 till 9 (2008). Organisationsgraden som var över 60 procent vid 1950-talets slut var 2005 nere i 33 procent. En stor del av nedgången förklaras av förändringar av arbetskraftens sammansättning, bl a en förskjutning från industri till privata tjänstenärningar, från arbetare till tjänstemän och från stora arbetsplatser till små (Blaschke 2007: 247f). Liksom på andra håll finns det numera fler tjänstemän än arbetare även i Sverige, men denna förskjutning betyder mindre i vårt land eftersom organisationsgraden här är

25 Övriga svarade "egen företagare" eller "annat/vet ej" på frågan "Vilket känner du dig mest som?" De upplästa svarsalternativen var "arbetare", "tjänsteman", "egen företagare" samt "annat. Ange i så fall vad". *Röster om facket och jobbet* 2007:53ff, 175ff.

ungefär densamma för dessa båda kategorier. Det österrikiska privatjänstemannafacket GPA är med sina 265.000 medlemmar (årsskiftet 2006/07, inkl. pensionärer) Österrikes största fackförbund, men medlemstalet är ändå klart mindre än vad Unionen hade vid starten 2008 (412.000 aktiva medlemmar).

Sif 1996: gör om PTK till ett svenskt GPA!

Det österrikiska GPA (och det tyska IG Metall) tjänade som förebild när Sif-ordföranden Bo Henning 1996 presenterade förbundets utspel om ett jätteförbund för privatjänstemän (DN 14/2 1996).²⁶ Det gick ut på att slå samman PTK-förbunden Sif, CF, Ledarna och HTF. Åtminstone de tre förstnämnda förbunden hade ofta medlemmar på samma arbetsplatser. Privatjänstemannakartellen skulle omvandlas till ett privatjänstemannaförbund, ett svenskt GPA. Sif önskade dessutom att TCO, SACO och LO inom en snar framtid skulle gå samman. Motivet var att få en bättre central kontroll över lönebildningen. Det får ses mot bakgrund av föregående års avtalsrörelse då pappersarbetsgivarna i Arbio bröt SAF-samordningen och ingick ett avtal som låg på en högre nivå än vad många – bl a regeringen – ansåg samhällsekonomiskt hållbart.

CF och Ledarna sade blankt nej till Sifs utspel. Sif och CF stred om vem som skulle organisera högskoleingenjörerna, som vid denna tid var en ny ingenjörskategori. Just 1996 utvidgade CF, som vi sett, medlemskretsen till denna grupp. Både CF och Ledarna ville avskaffa gränsdragningsöverenskommelserna inom PTK och införa fri medlemskonkurrens. Det irriterade Sif rejält och slutade 1997 med att Ledarna uteslöts ur TCO. Däremot träffade CF och Sif en överenskommelse om att det var fritt fram för CF att rekrytera högskoleingenjörer (Lundenmark & Nilsson 2001:59). Ledarna lämnades därmed ensamma med

motionen om fri medlemskonkurrens till PTK-kongressen 1996.

Frågan om lönebildningen länkades emellertid in i en ny bana redan sommaren 1996 då Sif, CF och LO-förbunden inom industrin bjöd in industrins arbetsgivare till de överläggningar som 1997 resulterade i industriavtalet. Något svenskt GPA blev det inte och inte heller en sammanslagning av TCO, SACO och LO. Framträdde gjorde istället en ny samarbetskonstellation på tvärs av de tre centralorganisationerna: ”Facken inom industrin”. Det var sannolikt mer lyckat ur lönebildningssynpunkt än att omvandla PTK till ett jättelik privatjänstemannaförbund.

Ver.di – tyskt jättefack inom tjänstesektorn

I Tyskland blev DGB (Deutsche Gewerkschaftsbund) den helt dominerande fackliga centralorganisationen när den bildades 1949. Den omfattade då 16 fackförbund, vilket med Polisförbundets anslutning 1978 steg till 17. Till skillnad från i Sverige tillämpas industriförbundsprincipen fullt ut i Tyskland med *en arbetsplats – ett fack* som ledstjärna. IG Metall organiserar således såväl arbetare som tjänstemän. Avsaknaden av motsvarigheter till Sif och CF har medfört att många tyska tjänstemän känt sig fackligt hemlösa. Sedan 1988 har antalet DGB-förbund reducerats betydligt genom sammanslagningar, från 17 till 8 förbund 2001. Resultatet har, liksom i Österrike, blivit allt mer heterogena fackförbund som täcker alltfler branscher och medlemsgrup-

per. Inte minst IG Metall, Tysklands största fackförbund (2,3 miljoner medlemmar 2007), har vidgat sina domäner genom sammanslagningar med facken inom textil- och beklädnadsindustrin samt trä- och plastindustrin.

Allra mest uppseendeväckande är bildandet 2001 av ver.di (Vereinte Dienstleistungsgewerkschaft). Ver.di tillkom genom att fem fackförbund inom tjänstesektorn gick samman: det fristående DAG (Deutsche Angestellten Gewerkschaft) och DGB-förbunden för anställda inom (1) post och telekommunikation, (2) handel, banker och försäkringar, (3) media inkl. grafisk industri och pappersindustri samt (4) offentliga tjänster, transport och samfärdsl (ÖTV, Gewerkschaft Öffentliche Dienste, Transport und Verkehr). Inte minst ÖTV, som var det näst IG Metall största facket i Tyskland, rymde många arbetare (43 procent av medlemmarna 1999). Det betyder att ver.di långtifrån är något renodlat tjänstemannafack. Det organiserar bl a lagerarbetare, grafiska arbetare, chaufförer, hamnarbetare och sjömän. Vid årsskiftet 2007/08 var ver.di med sina 2,2 miljoner medlemmar Tysklands näst största fackförbund. Tillsammans svarade ver.di och IG Metall för inte mindre än 70 procent av de 6,4 miljonerna medlemmarna i DGB.

Om Sif 1996 såg det österrikiska privatjänstemannafacket GPA som en förebild var Sverige å andra sidan en inspirationskälla vid tillkomsten av ver.di. Närmandet mellan HTF och Handels under 1990-talet

²⁶ Sif motionerade till PTKs stämma maj 1996 om ombildandet av PTK till ett förbund ”gemensamt för alla tjänstemän inom det privata näringslivet” (*Protokoll PTK stämma maj 1996, s 96f*). Bo Henning uppgav på stämman att de senaste tre Sif-kongresserna uttalat sig för en sammanslagning av i första hand Sif, Ledarna och CF eftersom de ofta finns på samma arbetsplatser och att man därigenom bättre skulle kunna tillvara medlemmarnas intressen (*ibid:61f*).

²⁷ Handels och HTF var tillsammans nere i Tyskland och berättade för HBV och DAG om samarbetet mellan de båda svenska förbunden, vilket tyskarna ”nappade på”. Närmare bestämt var det Handels’ och HTF:s gemensamma samarbetsstyrelse (i vilken förbundsledningarna ingick) som träffade vart och ett av de tyska förbunden, som därigenom fick ett mycket påtagligt bevis på att nära samarbete kunde vara att föredra framför fortsatt konkurrens. Representanter för HBV och DAG besökte också samarbetsstyrelsen i Stockholm. Intervju 2/4 2008 med Sture Nordin, vice förbundsordförande i Handels 1993-2001. Se även Carlén 2008.

(se ovan) gav återklang i Tyskland. De fackliga kontakterna mellan de båda ländernas fackförbund inom handelsbranschen medverkade till att samarbetsavtalet 1995 mellan DAG och DGB-förbundet HBV (Gewerkschaft Handel, Banken und Versicherungen) kom till stånd.²⁷ Avtalet jämnade vägen för bildandet av ver.di 2001. Det förutan hade knappast ordförandena för HBV, DAG och flera andra förbund 1997 gjort en gemensam avsiktsförklaring om omstrukturering av det fackliga landskapet inom tjänstesektorn (www.verdi.de).

Unionen – världens största privattjänstemannafack

Unionen är av allt att döma världens största privattjänstemannafack. Det österrikiska GPA omfattar tjänstemän inom hela den privata sektorn men den i Österrike relativt låga organisationsgraden gör att förbundet inte når upp till Unionens storlek. Som framgått organiserar tyska ver.di både arbetare och tjänstemän inom tjänstesektorn. Det kontrasterar mot det svenska organisationsmönstret med separata fackförbund och centralorganisationer för arbetare, akademiker och övriga tjänstemän. Sverige har, som nämnts, världens mest socialt segregerade fackliga landskap. Det har bidragit till att Unionen kunnat bli världens största fackförbund för privatanställda tjänstemän. Så hade knappast blivit fallet om inte både Sif och HTF varit vertikalt organiserade förbund (dvs omfattat en stor mängd yrkesgrupper) och vardera täckt ett stort antal branscher.

Unionens jämfört med Sif och HTF ännu heterogenera medlemsammansättning kan dock komma att medföra att dess fackliga identitet framstår som något oklar och att medlemmarnas identifikation med det egna facket riskerar urholkas. I egenskap av yrkes- och professionsförbund löper Sveriges Ingenjörer knappast sådana risker även om man successivt breddat medlems-

skretsen. Jämfört med tyska ver.di är Unionen ändå förhållandevis enhetlig genom att man enbart vänder sig till *tjänstemän* inom *privat* sektor och dessutom bara inom delar av denna sektor. Om en motsvarighet till ver.di bildats i Sverige hade ett stort antal arbetar- och tjänstemannafack inom privat och offentlig sektor fått gå samman, bl a HTF, Finansförbundet, FTF (Försäkringstjänstemannaförbundet), Journalistförbundet, Musikerförbundet, Grafiska fackförbundet, Handels, Transport, Hamnarbetarförbundet, SEKO och Kommunal. De fackliga organisationernas tillbakagång i Tyskland (34 procent fackanslutna 1991, 18 procent 2006) har lika lite som i andra länder någon enkel förklaring. Problem med identiteten hos allt färre och heterogenera fackförbund kan dock ha medverkat. Om Unionen kommer att klara sig utan sådana problem återstår att se.

Ännu fler sammanslagningar?

Sif:s och HTF:s samgående i Unionen löste gränsdragningsproblemen mellan dessa båda förbund, men de allt oklarare gränserna mellan arbetare och tjänstemän inom främst verkstadsindustrin vållar idag allt fler gränsdragningsvister mellan IF Metall och Unionen (*Kollega* 2008-03-04). Precis som mellan Sif och HTF existerar en gråzon mellan Unionens och IF Metalls avtalsområden. Skall man lösa frågan genom ett samgående även denna gång? Ja, det vore logiskt, men säkert ännu mer problematiskt än före Unionens tillkomst. Det skulle bli ett förbund som påminner om ver.di vad gäller oenhetlig medlemsammansättning. För det andra skulle man inte ha fördelen att ha en klar tyngdpunkt inom en viss sektor på samma sätt som om Sif och IF Metall slagits samman. Det senare var kanske inte realistiskt, åtminstone inte i det korta perspektivet. Ett samgående mellan IF Metall och Unionen framstår i vilket fall som helst som ännu mer problematiskt.

Unionen, Sveriges Ingenjörer och IF Metall – några reflektioner kring namnen

Första gången man möter namnet "Unionen" tänker man kanske på unionen mellan Sverige och Norge (upplöst 1905) eller på Europeiska Unionen (EU). En skillnad är att de senare unionerna betecknar sammanslutningar av mer eller mindre självständiga enheter (stater), väl avgränsade från varandra, medan Unionen inte är en union mellan Sif och HTF utan en fullständig sammanslagning mellan två fackförbund. Unionen är ingenting annat än en *förening* där medlemmarna utgörs av individer. Det gör det naturligt att associera till "union" i det engelska ordet för fackförening, *trade union*. Översatt tillbaka till svenska blir Unionen helt enkelt "Föreningen" eller "Fackföreningen". Namnet utstrålar inte precis någon brist på självförtroende! Något namnbyte behöver knappast ske vid kommande sammanslagningar, vilket fackförbund man än fusionerar med. Även på engelska används "Unionen" som namn på förbundet. I broschyren *This is Unionen* (s 15) heter det:

"The name Unionen is intended to represent the strength, mutual interests and unity of the members. The name calls to mind the English word union, but Unionen is always pronounced in Swedish."

Under 1930-talet var Sif mycket noga med att ordet "tjänstemannaförbund" ingick i förbundets namn, Svenska industritjänstemannaförbundet. Man ville poängtera att Sif var ett fackförbund för alla sorters *tjänstemän* inom en viss del av arbetsmarknaden (industrin). Samma sak krävdes av det omvandlade Kontoristförbundet – Handelstjänstemannaförbundet (HTF) – där handeln tydligt pekades ut som det primära rekryteringsområdet.

I Unionen finns inga spår av tjänstemän kvar – således ett utmärkt namn om Sif valt att gå ihop med ett arbetarfack som IF Metall! Långt innan Unionen bildades hade

industritjänstemännen emellertid förpassats ur förbundets namn, som preciserats till "Sif", varken mer eller mindre. Förkortningen hade blivit förbundets namn. Även "Handelstjänstemannaförbundet" försvann med tiden, men tjänstemännen fanns likväl kvar i det nya namnet "Tjänstemannaförbundet HTF". Kanske låter tjänsteman idag lite byråkratiskt och gammaldags. Som vi såg ovan har andelen TCO-medlemmar som uppfattar sig som tjänstemän minskat de senaste tjugo åren. "Privattjänstemannaförbundet" var säkerligen ett alternativ till Unionen, men det hade bl a haft nackdelen att inskränka expansionsmöjligheterna till den privata sektorn. Dessutom lät det väldigt lika den 1973 bildade Privattjänstemannakartellen (PTK).

Samma öde som mötte tjänstemännen när Unionen bildades drabbade arbetarna vid tillkomsten av IF Metall, de försvann helt enkelt. Industrifacket och Svenska Metallindustriarbetareförbundet blev Industrifacket Metall. Förkortningen IF Metall liknar intill förväxling tyska IG Metall, som ju organiserar både arbetare och tjänstemän. Om man bara utgår från Unionen och IF Metall skulle man kunna tro att uppdelningen på arbetare och tjänstemän numera är överspelad i Sverige. Men skenet bedrar. Som vi sett tycks den sociala segregeringen snarare ha befästs än minskat i den fackliga världen. Den syns bara inte så tydligt som tidigare, åtminstone inte av fackförbundens nuvarande namn att döma.

Inte bara arbetare och tjänstemän lyser med sin frånvaro i de nya namnen. Med "Sveriges Ingenjörer" har också civilingenjörerna gjort sitt uttåg. Vidare har den behändiga förkortningen CF, som i praktiken ofta tjänade som namn på Civilingenjörersförbundet, inte ersatts av någon ny. Avsikten med "Sveriges Ingenjörer" är uppenbarligen att poängtera det nya förbundets ökade bredd. Man vill framstå som ett förbund för Sveriges *alla* ingenjörer. Genom att inga civilingenjörer tillåts figurera i namnet har den tydliga profilen av professionsförbund gått förlorad. I motsats till Unionen eller IF Metall är Sveriges Ingenjörer ändå ett rent yrkesförbund och därmed ett typiskt SACO-förbund.

Såväl Unionen som Sveriges

Käll- och litteraturlista till Anders Kjellbergs artikel

Andersson, Rolf G B (1999) *I legostadgans skugga. Om de svenska kontorist- och biträdesföreningarna från 1880-tal till 1940-tal*. Stockholm: HTF

Baraldi, Stephan & Sverke, Magnus (2005) "Facket och det moderna arbetslivet. TriO-projektets uppgång och fall" *Arbetsmarknad & Arbetsliv* nr 1 2005

Bergstrand, Finn (2003) *Daco 1931-1937. En svensk tjänstemannarörelse växer fram*. Stockholm: TAM-Arkiv

Berättelse *Handelstjänstemannaförbundet* 1946. Stockholm: HTF

Björnsson, Anders (2007) *I kunskapens intresse. SACO:s första sex decennier*. Stockholm: Carlssons

Blaschke, Sabine (2007) "Austria: Corporatist Unionism in Crisis", i Craig Phelan (ed) *Trade Union Revitalisation. Trends and Prospects in 34 Countries*. Oxford: Peter Lang

Brev 27/4 1935 från Dacos ordförande Viktor von Zeipel till redaktör Sigfrid Hansson, LO. Vol F9:1 i Dacos arkiv. TAM-Arkiv

Carlén, Stefan (2008) "Sture Nordin – 'Någon måste ta de oglamorösa uppdragen'", i *Ord-förändaren berättar – fem röster om tiden i Handels*. Studier i Handels historia nr 4. Stockholm: Handelsanställdas förbund

Croner, Fritz (1951) *Tjänstemannakåren i det moderna samhället*. Stockholm: Hugo Gebers Förlag

Daco. *Sekretariatets och revisorernas berättelser för år 1941*. Stockholm: Daco 1942

Dagens Arbete

Dagens Nyheter (DN)

De första decennierna. En bok om HTF (1957). Stockholm: HTF

De Geer, Hans (1986) *SAF i förhandlingar. Svenska Arbetsgivarföreningen och dess förhållningsrelationer till LO och tjänstemannaförbund 1930-1970*. Stockholm: SAF

Det stora steget. Civilingenjörersförbundet 1954-94. Från herrklubb till samhällsaktör. Stockholm: CF 1998

Duch Christensen, Jonna & Federspiel, Søren (2000) *Fra flipproletar till lønarbejder. HK 1900-2000*. København: HK/Danmark

Eriksson, Arne H (1995) "SIF – en konstruktiv framgångshistoria" i *Historia och framtid – SIF 75 år*. Stockholm: SIF

Eriksson, Arne H (1998) "De yttre gränserna. Facklig särorganisering av arbetare och tjänstemän" i Klas Åmark *Solidaritets gränser. LO och industriförbundsfrågan under 1900-talet*. Stockholm: Atlas

Eriksson, Arne H (2007) *Tjänstemannaförbundet. Sociala formering, politik och organisering under 1900-talets början*. Stockholm: TAM-Arkiv

Greiff, Mats (1992) *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär*. Malmö: Bokförlaget Mendocino

Greiff, Mats (1995) "SIF 75 år; en krönika" i *Historia och framtid – SIF 75 år*. Stockholm: SIF

Heggstad, Börje (1987) *En tryggad tjänstemannaställning. HTF under 50 år*. Stockholm: HTF

Heldt, Lars-Göran (1985) "Berättelsen om PTKs tillkomst" *Historieboken*. Stockholm: SACO/SR

Hjelm, Jonny (2006) *Hundra år med Handels*.

Stockholm: Handelsanställdas förbund

HTF verksamhetsberättelse 1992. Stockholm: HTF 1993

Kjellberg, Anders (1999) "Fagorganisering i Norge och Sverige i et internasjonalt perspektiv" *Arbeiderhistorie 1999. Tema: LO 100 år*. Oslo: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek

Kjellberg, Anders (2000) "Facklig organisering och partsrelationer i Sverige och Danmark" i Flemming Ibsen & Steen Scheuer (red.) *Septemberforliget og det 21. århundrede. Historiske perspektiver og fremtidens dilemmaer*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Kjellberg, Anders (2003a) "Privattjänstemännens fackliga organisationsmiljö 1880-1930". *TAM-Revy* nr 2 2003

Kjellberg, Anders (2003b) "Arbetsgivarorganisationer och fackföreningar i ett föränderligt arbetsliv" i Casten von Otter (red.) *Ute och inne i svenskt arbetsliv – forskare analyserar och spekulerar om trender i framtidens arbete*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet (serien Arbetsliv i omvandling 2003:8)

Kjellberg, Anders (2005) "Sweden: Mergers in a Class-segmented Trade Union System" i Jeremy Waddington (ed.) *Restructuring Representation. The Merger Process and Trade Union Structural Development in Ten Countries*. Bruxelles: P.I.E.- Peter Lang

Kollega 2008-03-04 (www.kollega.se): "Unionen och IF Metall slåss om medlemmar" LO-tidningen

Lundenmark, Tomas & Nilsson, Christer (2001) *Slaget om riksavtalet. En berättelse om*

Ingenjörer och IF Metall tillhör fortfarande ”Facken inom industrin”, som fungerar som en sorts – ja, just det: *union* av fackförbund. Dock inte längre i lika hög grad som tidigare ”inom industrin”.

Anm. Artikeln har tillkommit inom forskningsprojektet ”Facklig anslutning ur ett globalt perspektiv” (FAS). Ett stort tack till Lars-Anders Häggström, Richard Malmberg, Sture Nordin och Sten Persson som låtit sig intervjuas samt till TAM-Arkivs forskningsråd och Lena Lindgren, rättssociologiska enheten vid Lunds universitet.

Av Anders Kjellberg

tillkomsten av Förhandlingsrådet och en ny modell för samspelet på arbetsmarknaden. Stockholm: Förhandlingsrådet

Malmström, C Gösta (1970) *Samverkan slagkraft. En krönika över 50 SIF-år*. Stockholm: SIF

Nilsson, Åke (2008) *SIF. En framgångshistoria. Om Svenska Industrijänstemannaförbundet*. Stockholm: TAM-Arkiv

Nordisk socioekonomisk indelning (Nord-SEI) Nordisk statistisk sekretariat. Tekniska rapporter 51, Köbenhavn 1990

Nya förutsättningar i en ny tid. Delrapport II i en förstudie om HTF och Sif bör gå samman. Stockholm: HTF och Sif (mars 2006)

Protokoll fört vid sammanträde med Landsorganisationen och Daco 28/3 1934 och 18/3 1937 (LO-Daco-kommittén). Vol F9:1 i Dacos arkiv. TAM-Arkiv

Protokoll fört vid sammanträde med representanter för Landsorganisationen och Daco 6/4 1943. Vol F9:1 i Dacos arkiv. TAM-Arkiv

Protokoll PTK stämma maj 1996. Stockholm: PTK 1996

Röster om facket och jobbet. Rapport 3, 2007. Stockholm: LO

Samarbetsavtal. Så ska vi samarbeta på 90-talet. HTF och Handels november 1992

SIF Årsberättelse för år 1938. Stockholm: SIF 1939

Sif:s idéprogram 2000. Stockholm: SIF

Svenska Dagbladet

Sif-tidningen

This is Unionen. Stockholm: Unionen 2008 (www.unionen.se)

Transportarbetaren

SACO:s historia

Den 10 oktober 2008 presenterades Anders Björnssons jubileumsbok om SACO. Uppslutningen på seminariet var imponerande. Nästan hela SACO:s kanslipersonal under de senaste decennierna var där. Ett stort antal tidigare ordföranden i SACO deltog också. Även delar av media- och forskningsvärlden var på plats. Inbjuden var också den tidigare konkurrenten Lennart Bodström från TCO. Under ledning av journalisten John Chrispinsson, diskuterade sedan SACO:s ordförande Anna Ekström, ordföranden för SACO:s studeranderåd Eva Westerberg samt Anders Björnsson på temat SACO:s roll i samhället: igår, idag, imorgon. TAM-Arkiv publicerar här Anders Björnssons anförande som hölls vid seminariet om hans bok ”I KUNSKAPENS INTRESSE” om SACO:s historia:

Pionjärer i farten

Nils Norman, far till författaren Cecilia Lindqvist, hette en av Aina Erlanders lärarkolleger på Södra Flickläroverket i Stockholm – den skola som sedan kom att döpas om till Skanstulls gymnasium. Nils Norman hade legat i Lund och det var där han hade lärt känna de jämn-gamla Aina och Tage Erlander. Han var litteraturforskare med en ofullgången avhandling i bagaget och flyttade i mogen ålder till Stockholm där han först fick tjänst på ett annat läroverk, Norra Latin, innan han 1943 övergick till Södra Flick. Familjen blev kvar ett år i Skåne – med hustru, en gymnastikdirektorsutbildad hemmafru, och fyra barn. Dottern Cecilia var elva när familjeflytten skedde. Hon talar fortfarande en vårdad lundensiska, med starka inskott av ironi och rättframhet.

Fadern, Nils Norman, var den bästa lärare som fanns, säger hon när jag pratar med henne. Hon hade honom själv några år. Han var en boren pedagog. Men han var skuld-satt upp över öronen. I Lund hade de skrivit på växlar åt varandra. De ställdes ut på allt högre belopp för varje extra termin. På trettitalet var fortsatta studier ett alternativ – låt vara kortsiktigt – för den som ville bli lärare men inte fick gå provår. Det var en form av dold arbetslöshet.

När Nils Norman senare erbjöds tjänsten som rektor för den nya samrealskolan i Gubbängen, blev han uppringd av Tage Erlander, då statsminister, som sa att han måste se till att göra sig av med växelberget för att kunna utnämnas.

”Vi stod alla och lyssnade när riksfonisten ringde upp”, berättar Cecilia Lindqvist. Så fick familjen nyheten direkt från kanslihuset. Lösningen för Nils Norman blev att inteckna sin andel i familjegården i Falsterbo. Efter flera förstörda somrar skrev han också färdigt sin doktorsavhandling – om den unge Strindberg och väckelserörelsen. Tyvärr kunde han inte hantera pengar – det fick vaktmästaren på Gubbängen göra. Vaktmästaren var en före detta fängelsekund – det blev rättegång om brister i förvaltningen, det var fråga om ekonomisk vanskötsel, Norman avsattes och gick sedan från skola till skola. Det Cecilia Lindqvist berättar för mig kunde vara intrigen i en roman av Olle Hedberg.

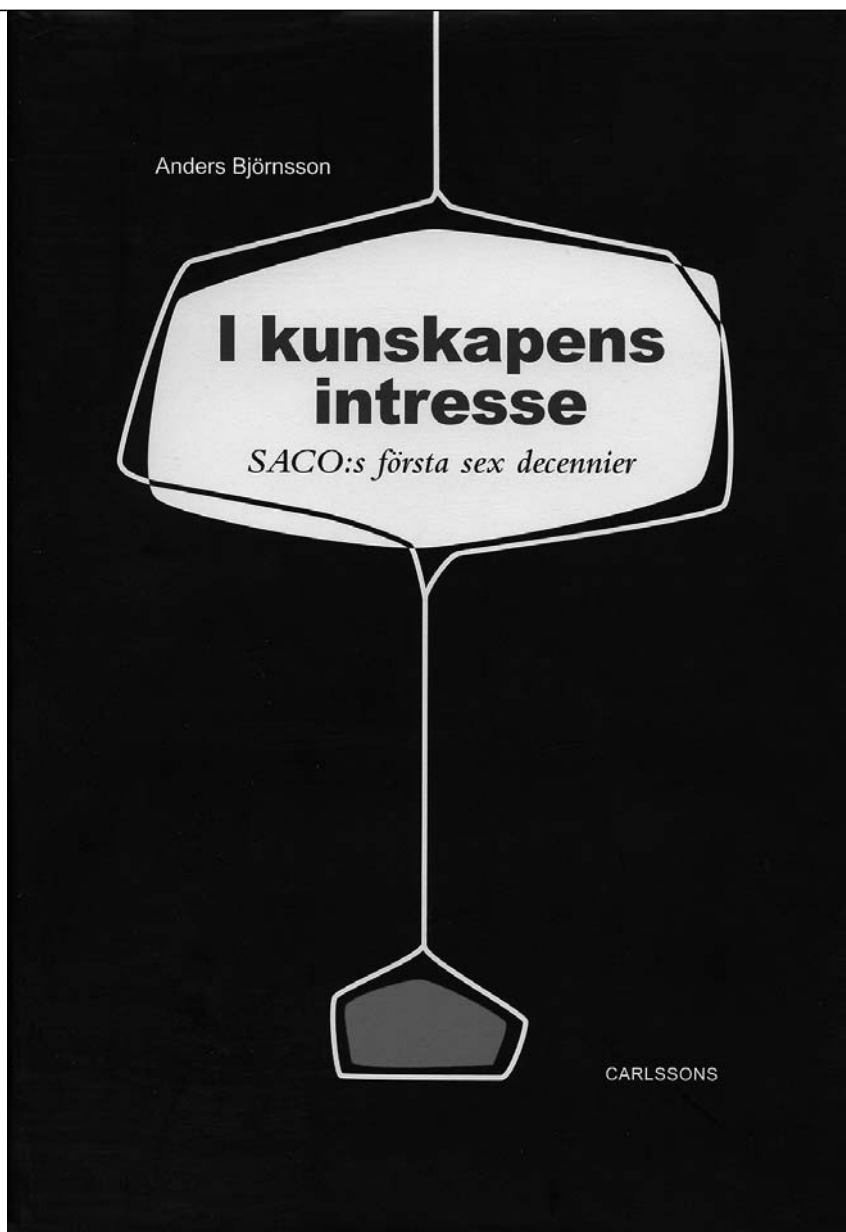
Varför är Nils Norman en central person i det här sammanhanget? Han är det därför att 1947 var filosofie licentiaten Nils Norman, född 1904, fyrtitre år gammal, ordförande i Sveriges yngre akademikers centralorganisation, Syaco. Syaco var

en sammanslutning som hade grundats fyra år tidigare, på initiativ av föreningar för yngre läkare, lärare, präster, jurister, och syftet var att den i sin tur skulle ta initiativet till en nationell organisering av landets akademiker, vid den här tiden ungefär 50 000, varav merparten statsanställda. Man ville skapa någon form av enhet inom akademikerkollektivet. Man ville också etablera en fast förhandlingsordning med staten-arbetsgivaren. Rätten att förhandla fanns inte för statens tjänstemän. Men det fanns mycket att tala om: krigsårens lönestopp, universitetsutbildades skuldsättning, yngre akademikers usla befordringsutsikter.

Man trodde sig nog också kunna vänta en viss förståelse. Förutom Erlander hade två andra statsråd – Ernst Wigforss och Per Edvin Sköld – tagit examen i Lund. De visste vad studieskulder var. De visste också vad samarbete mellan arbetare och studenter var. Nils Normans fackliga engagemang måste ha färgats av detta. Under några år i slutet av fyrtitalet är han ombudsman i LR, Läroverkslärarnas riksförbund. ”Far var aldrig organiserad socialdemokrat”, säger Cecilia Lindqvist till mig, ”men till själen var han socialdemokrat.” I ett litet meddelande från Syaco året 1947 – det utkom bara ett sådant meddelande – betonar Nils Norman sambandet mellan arbetarrörelse och akademikerrörelse.

Arbetarna hade visat att varje grupp i samhället måste ta hand om sina egna intressen. Bland akademiker å andra sidan hade funnits en viss ”opraktisk särlingsmentalitet”. De har blundat för sitt eget bästa, menar Norman. Med SACO:s tillkomst skulle det bli ändring på det. Och det fanns mycket att ta strid för. Problemen var inte bara skuldsättning och låga ingångslöner. Där fanns uppskjuten familjebildning, otrygghet – alltså ont om fasta tjänster –, rättslöshet. Norman gav några exempel:

”Det finns visserligen akademiska yrken, där lönestandarden är hög,

men det finns också andra akademiska yrken, där lönestandarden är låg, trots att de vetenskapliga kompetensfordringarna är höga. Om förhållandena inom vissa akademiker-yrken kunde man ha rätt att använda det hårda ordet vanhävd. Folkbibliotekarierna t ex får ofta nöja sig med en lön av 400–500 kronor per månad, efter akademisk examen, biblioteksskola och flerårig tjänstgöring. Och detta är inte ett tendentiöst valt exempel på uselhet, som Syaco s a s i reklamsyfte utställer i sitt skyltfönster. Det saknas inte betänkliga ting att uppvisa även från andra akademiska yrkesområden. En pastorsadjunkt har en månads-lön av 275–290 kronor plus fritt

vivre. Att utfå kontant ersättning i stället för vivre är ofta förenat med svårigheter. Det har också förekommit, att domkapitlen avkrävt de blivande prästerna en förbindelse att inte gifta sig, så länge de är pastorsadjunkter! Man kan allvarligt ifrågasätta, om här inte föreligger ett fall av rättsstridigt tvång.”

Två saker fäster man sig vid. För det första: vissa akademiska yrken måste betraktas som rena låglöne-yrken. För det andra: den som hade lyckan att äga ett akademiskt examensbevis saknade ofta rättigheter som andra arbetstagare vid det här laget kunde tillgodoräkna sig. SACO blir från början en organisation som lär sig att leva med rätts-

tvister, lär sig kämpa för full förhandlingsrätt. Jurister har sedan begynnelsen varit ett mäktigt akademikerkollektiv. Men SACO skulle också – mer än andra – komma att problematisera vad lön är. Det är inte bara vad som står i avtalet eller den statliga löneplanen, lön är inte bara vad som blir över när skatten är dragen och inflationen har fått sitt, lön som effektiv konsumtionsefterfrågan beror på hur lång tiden i yrket är. Den är kortare för akademiker än för andra – tio år eller mer vid den här tiden. Livsinkomster var något som det började räknas på redan i början av fyrtitalet, när organisationsbygget tog fart. Idag talas det inte om livsinkomst, det talas om utbildningspremier. Lönar det sig att uppskjuta förvärsarbetet? Kan man överutbilda? Bildningen som börda alltså.

Vilka var de då – de som satte fart på det hela? Var Nils Norman typisk bland akademikerörelsens pionjärer? Ja och nej, måste man nog säga. Ja – i den meningen att han var en framgångsrik yrkesman med ett starkt samhällsengagemang. Han tog avstånd från ”särlingsmentaliteten” – ett slags ståndshögfärd som man ännu kunde finna bland borgerliga samhällsgrupper och intellektuell medelklass. Där hade man vant sig vid hemmafru och hembiträde. Det skulle man få vänja sig av med – också om Nils Normans hustru aldrig kom ut i arbetslivet mer. Otypisk var han nog på det sättet att SACO till en början kom att uppfattas som ett högerprojekt. Organisationsgrundarna – ville de inte till varje pris slå vakt om privilegier? Kunde de inte alltid räkna med stöd i Svenska Dagbladet, alla urbota konservativas husorgan? Det var beskyllningar som de fick ta emot – både från fackligt tjänstemannahåll och från liberalt politiskt håll.

Det finns ett arv från trettitalet som genomsyrar det unga SACO. Arvet är dubbelt. Framförallt bland konservativa ojade man sig för vad en överproduktion av universitets-

utbildade kunde innebära. I Tyskland hade tiotusentals promoverade doktorer gått ut i arbetslöshet. Det skapades ett trasproletariat av akademiker. Det hade fört Hitler till makten. Av intellektuella som missgynnas och går sysslolösa måste man befara det värsta. Farhågorna levde kvar in på fyrtitalet. I en riksdagsdebatt 1943 sa Fredrik Ström – en tidigare socialdemokratisk partisekreterare, avsutten ordförande i Stockholms stadsfullmäktige, ordförande i Författarföreningen – att om intellektuell arbetskraft betalas illa, kan den bemäktigas av ”revolutionära tänkesätt”:

”Samhället liksom de enskilda som göra sig skyldiga till dylik exploatering av ungdom och intelligens komma dyrt att få betala denna misshushållning, ty i längden förbli inte dessa samhällsgrupper oorganiserade, och väl en gång hundra procentigt organiserade komma de med rätta – med hänsyn till den behandling de rönt – att utnyttja sin styrka till fullo.”

Så långt Ström. Han kände vad som var på gång. Han visste att utexaminerade läkare efter sju års studier kunde få gå i årtal och vänta på en fast tjänst, i notoriskt underbetalda befattningar – det var det så kallade assistentläkareländet. Han visste att tingsnotarier fick jobba gratis, att lärarkandidater under sitt provår kunde få extratimmar av rektor men annars ingen betalning, han visste att det fanns ett prästproletariat, att det kunde krävas tolv tretton akademiska betyg för att konkurrera om en illa lönad folkbibliotekarietjänst. Detta uppfattades av många som en krutdurk. Man skulle kunna se Syacos och SACO:s bildande som ett sätt att få upp problemen på bordet – kanske avdramatisera frågorna, skapa ett system för rationell konfliktlösning, ungefär som man med Saltsjöbadsavtalet några år tidigare hade fått ett system för konfliktreglering på privata arbetsmarknader som kontrollerades av Landsorganisationen och

Arbetsgivareföreningen. Efter andra världskriget var samhällsfred en överordnad prioritet. Intressena måste balanseras för att inte hela nationen skulle utmattas. Det ”genomorganiserade samhället” blev en formel för en sådan politisk ambition. Den unga akademikerörelsen ville ingenting hellre än att koopteras till det här samhället. Den ansåg det orimligt att det ”misshushållades” med ”intelligens” – idag säger vi kanske hellre kompetens, när vi talar om personer med hög utbildning på nyckelpositioner. Samtidigt insåg de här unga akademikerna, i linje med det antagande som Fredrik Ström gjorde, att nyckelpositioner var någonting som kunde utnyttjas i efterkrigstidens välfärdssamhälle, i regleringsekonomin Sverige – för att tilltvinga sig fördelar eller en rimlig del i standardutvecklingen.

Jag sa att arvet från trettitalet var dubbelt. Det fanns en oro – högst reell – för deklassering bland intellektuella yrkesgrupper. Det gjordes en statlig utredning om detta. Det var svårt för läkare att få jobb – om de inte valde att bosätta sig i avlägsna landsändar. Men för staten låg lösningen inte i att minska antalet utbildningsplatser vid medicinsk fakultet – en fråga som skulle komma på tapeten igen under 1980-talet – utan i att förkorta utbildningstiden, sänka läkarnas relativa löner och bygga ut sjukvården i landet. Detta var inga lugnande besked för en alarmistisk opinion. Nervositeten nådde en tragisk klimax i slutet av trettitalet. Efter kristallnatten den 9 november 1938 hade socialstyrelsen luftat tanken att låta tio till tolv tyska specialistläkare av judisk börd få uppehållstillstånd i Sverige. Det mötte motstånd inte minst på universitetsorterna. Det handlade om svenska akademikers levebröd. Bland dem som grundade SACO fanns personer som hade varit ledande i det motståndet.

Det är lätt att vara klok när man vet hur det gick. Idag skulle vi inte klara oss utan invandrad arbetskraft

inom värden på olika nivåer – och inte på många andra samhällsområden heller. Men i SACO:s konceptionsögonblick rådde ekonomisk kris, militär konfrontation och en extrem osäkerhet om mänsklighetens framtid. Man fick ta de medel som stod till buds. Staten behövde organisationerna och de som organiserade SACO var nästan alla tjänstemän i staten eller vad vi idag skulle kalla offentliganställda. 1947 hade den nybildade organisationen 15 000 medlemmar i sina led. Sexti år senare närmar sig SACO:s sammanlagda medlemstal sexhundra tusen. De flesta av dessa är genom sina yrken verksamma inom organisationer – företag – som producerar eller hanterar ny kunskap. Därför – bland annat därför – valde jag att kalla min bok om SACO:s första sex decennier ”I kunskapens intresse”. Från första stund, tycks det mig, har SACO förberett sig på kunskaps-samhällets ankomst – en ankomst som för många tedde sig allt mindre löftesrik ju mer tiden led och mera törn- än lagerbeströdd i det stora hela. Å andra sidan: fanns det en kverulantisk ton i det tidiga SACO:s många yttranden, så har kverulansen tonat bort i takt med att organisationen har funnit sin roll i ett samhälle där den intellektuella yrkesutövare inte mera får det som blir över när andra har tagit sitt utan är med om att producera en rikedom som alla andra får del av. Vad jag talar om är kunskapen som produktivkraft. Insikten om att alltfler yrken skulle få ett allt större utbildningsinnehåll – ”samhällets skolarisering”, för att citera Torgny Segerstedt – drabbade organisationen redan i uppbyggnadsskedet. Det blev ett uppvaknande.

Jag ska ägna resten åt mitt anförande åt att vaska fram några delteman som jag själv har stött på under resans gång.

I en memoarbok, *Min väg till politiken*, reflekterar förre finansministern Kjell-Olof Feldt över det plantänkande som var så utbre-

under sextitalet när han påbörjade sin klättring mot maktens tinnar. Själv var han en övertygad anhängare; det var Frankrike och Italien, med ett statligt reglerat näringsliv, som utgjorde förebilder, snarare än de kommunistiska planekonomierna. ”Det torde stå utom allt tvivel att den snabba utvecklingstakten i dessa länder i stor utsträckning beror på långsiktig planering”, skrev Feldt i en kongressmotion, också undertecknad av Stig Gustafsson, senare TCO-jurist, och Bo Södersten, senare professor i nationalekonomi och ordförande i Universitetsläraresförbundet. Alla blivande riksdagsmän.

Det här var ingen extremistposition. SACO:s ledande män präglades i hög grad av tilltro till ett planläggande förnuft. Planlöshet var ett skällsord. Högre utbildning som tillät studenterna att läsa litet hur som helst kunde inte gärna accepteras. Det fanns ett behov av kontroll och förutsägbarhet över framtida arbetsmarknader. Ett statligt prognosinstitut som skulle tillgodose det behovet var ett ofta framfört SACO-krav. Under sextitalet växer bilden av en totalspärрад och helt och hållet yrkesinriktad högskola fram. Studentkullarna behövde styras mot olika avnämaringtressen. SACO driver statsmakten framför sig – det är i vart fall organisationens självbild. Arbetarrörelsen och socialdemokratin hade traditionellt slagit vakt om en relativt stor sektor av fria akademiska studier. Den konservativa positionen var tillträdesbegränsning och matnyttiga studier. På sextitalet svänger socialdemokratin. Den tar intryck av skräckscenarierna om ett snart stundande akademikeröverskott, särskilt bland humanister och samhällsvetare. Så kommer studentrevolten som vänder sig mot reglering och centralisering. Och här finner statsmakt och akademikerorganisation varandra: studenterna uppträder ansvarslost, de är ett irritationsmoment, de vet inte sitt eget bästa. Sjuttitalsreformerna på högskoleom-

rådet gick i långa stycken SACO:s väg. Akademisk frihet skulle också gå all världens väg. En universitetsrektor är idag en vd i ett kunskapsföretag. En universitetsprofessor är snart inte mera oavsättlig än en lokalvårdare.

Om alltså samhället, med Segerstedts ord, har ”skolariserats”, så har högskoleväsendet genomgått en motsvarande process av ”församhälleligande”. Av elitutbildning har det blivit massutbildning. Men det är mycket tveksamt om det har varit det lyckade resultatet av några målmedvetna planeringsinsatser. Arbetskraftens kvalificering – eller möjligen överkvalificering – har gått snabbare än någon kunnat förvänta sig. *Manpower planning* har – som Thorsten Nybom påpekat – i fall efter fall gått över styr. SACO:s utveckling präglas av planeringsoptimism men den löper också parallellt med en process av planeringsmisslyckanden. Inte bara i sovjetsamhällena sker sådana utan på mycket nära håll. Tendensen i arbetskraftsprognoser är – genomgående – att överskatta utbudet och underskatta efterfrågan. Någon reell styrning är det inte tal om.

Jag har skrivit en bok om SACO, men jag bestämde mig tidigt – och fick gott gehör – för att också skriva en bok om hur bilden av det svenska samhället har förändrats under efterkrigstiden – en bild som formas av personer som själva deltar i samhällsomvandlingen. Akademikern befinner sig ofta i positioner där han deltar och påverkar, observerar och kommenterar: som forskare och utredare, som administratör och lagstiftare, läkare och lärare, arkitekt och ingenjör, domare och tidningsmän, om också inte alla tidningsmän måste vara några enastående intellektuella. På sina fålt framträder de närmast som socialingenjörer. De bygger samhällen, ”lägger livet till rätta”, för att använda en sliten klisché. Litet tillspetsat – och inte utan mothugg – har jag kallat SACO en fackförening för socialingenjörer.

Men till skillnad från andra fackföreningar har akademikerrörelsen organiserat inte bara löntagare och SACO har aldrig kallat sig en löntagarorganisation. Bland akademiker har det funnits tjänstemän, i offentlig och privat förvaltning, men det har också funnits fria yrkesutövare: arkitekter, läkare, tandläkare, konstnärligt verksamma, egna företagare. Det var länge ett argument för att en anslutning till eller ett samgående med TCO inte kunde komma på tal. Då är det nästan paradoxalt att konstatera hur dominerande lönekampen var för SACO under de första decennierna – ja, kanske ända fram till 1990. Lönerörelser höll blodomloppet igång. Utredningsapparaten tjänade förhandlingsmaskineriet. Också innan den fulla förhandlingsrätten för offentligt anställda tjänstemän var uppnådd 1965, gick SACO mer än en gång ut i konflikt, med vapen som massuppsägningar och nyanställningsblockader när strejkrätten ännu inte var erkänd. För femti år sedan tog SACO en fight med dåvarande Stadsförbundet – då var det folkbibliotekarier och underläkare, på olika sätt eftersatta i fråga om lön och andra arbetsvillkor, som stod i fokus. Det var en öppen strid, våren 1957 – akademikererna vann opinionen, fast både bibliotekarier och läkare skulle känna sig svikna efter en medlingsuppställning. Hösten samma år gick SACO ut i en ny kampanj – för blankröstning i folkomröstningen om pensionerna. Kampanjen skapade interna konvulsioner; stora medlemsgrupper förespråkade stöd till linje tre, en kollektivavtalsbaserad lösning på tjänstepensionsproblemet. SACO:s linje var ett nej till samtidiga höjningar av folkpensionerna, som alla partier hade kommit överens om, och begärde en ny totallösning.

Här ser man bitar av ett mönster. Det unga SACO var en konfliktande organisation. På sextitalet som annars är ett lugnt decennium på svensk arbetsmarknad är det akade-

miker som är beredda att gå ut i strid. Militansen måste ha tårt på sammanhållningen – inte alla grupper ansåg det värt priset. Men organisationen växte snabbt åren kring 1960. Reallöneutvecklingen mellan början av femti- och början av sextitalet visade sig också gynnsam för genomsnittsakademikern. Kamp lönade sig. Samtidigt eftersträvade organisationen någon form av konsensus. Önskan var att bli inbjuden till Harpsund, bli företräd i verkstyrelser och statliga kommittéer. Sextitalet är den korporativa demokratis guldålder. Akademikerrörelsen ville vara en fullvärdig del av det systemet. Den höll på sin partipolitiska neutralitet. Men den satte aldrig välfärdskapitalismens färdriktning i fråga.

Varför skulle den det? Välfärdens samhälle skulle ge akademikern fullt upp med nya arbetsuppgifter, flerfaldigt nya anställningstillfällen. Och med akademiker på dittills oakademiska verksamhetsfält och med yrken och yrkesutbildningar som i rasande takt kunde förväntas få akademisk status vidgades medlemsbasen i motsvarande mån. Man ser, i slutet av sextitalet, hur organisationsstrategin har skiftat – bort från professionell exklusivitet till institutionell representativitet. Överallt där akademisk kompetens efterfrågas måste SACO och medlemsförbunden kunna rekrytera. Betyder inte det att akademikerbegreppet uttunnas? Svaret kommer omedelbart: det är tjänstemannabegreppet som urholkas, genom akademisering och uppgradering. I långa stycken kan man nog säga att det har varit en vinnande invändning.

Nu är inte SACO:s utveckling endast vägen framåt – det är sidovägar och stickspår, det är berg- och dalbanor. Förtjusningen i den korporativa demokratin, viljan att delta i statsmaktens utövande på olika plan, avtog i mitten av åttitalet. Då äger en korrigeringsrörelse inom SACO rum som säger mycket om de organiserade intressenas plats och

handlingsutrymme i en medialt behärskad offentlighet. Då börjar också förhandlingskulturens och lönerörelsernas primat ifrågasättas. Och SACO börjar driva frågor, inte bara intressen. Vissa effekter av SACO-förslagen från senare delen av åttitalet om enhetlig inkomstbeskattning och ett pensionssystem som bygger på livsinkomst kan till och med gå ut över vissa medlemsgruppers rent ekonomiska intressen. SACO försöker att bli en proaktiv, inte en reaktiv organisation – ligga i framkant, inte komma i efterhand. Centrala löneavtal hade visat sig vara en säker återvändsgränd för kvalificerad, högt utbildad arbetskraft. En oavsiktlig men inte oförutsägbar följd av den fulla förhandlingsrätten för statens och kommunernas tjänstemän blev att deras anställningstrygghet kom att naggas i kanten. SACO hade från början motsatt sig stelheter i löneplanssystemet och verkat för mer marknadsmässig lönesättning för att upphäva obalanserna gentemot den privata sektorn. Men blev det lättare för den enskilde att höja sin lön, blev det också lättare för honom att förlora sin tjänst. Med lagen om offentlig anställning från 1994 försvann begreppet ”tjänst” ur lagtexten.

Detta var inte önskat men ofrånkomligt. Plikter och förmåner måste på något sätt balansera varandra. Vad som är oundvikligt och vad som kan undvikas går naturligtvis alltid att diskutera. En mycket diskuterad sak är hur året 1989 i SACO:s historia ska värderas. Det var en märklig avtalsrörelse som ägde rum då, eftersom den kopplades samman med ett lagförslag om att totalkommunalisera det allmänna skolväsendet. Finansdepartementet ville avbörda sig lärarlöner i en allmän sanering av statsfinanserna, förutvarande folkskollärargrupper inom TCO ville komma upp i samma slutlön som adjunkterna, kommunerna ville öka lärarnas tjänstgöringsskyldighet. Staten lockade med ekonomiska engångsförmåner. Nu

behöver jag inte göra någon utvärdering av det här reformpaketets resultat, eftersom det är föremål för en doktorsavhandling av historikern Johanna Ringarp på Södertörns högskola. Hennes avhandling ingår i ett forskningsprojekt, "Statsmakt och avprofessionalisering", som pekar ut problematiken. Det har uppstått en ny lärarroll. Den är inte strikt knuten till ämneskunskapen. Ämneskunskap och pedagogisk erfarenhet är inte längre villkor för den som leder verksamheten på en skola. Har alltså läraryrket tappat i professionalitet – i autonomi, kvalifikation, karriärvägar – och är det tappet någonting som skulle ha inträffat också utan kommunaliseringen, med ett bevarat statligt–partiellt huvudmannaskap?

Frågorna är intressanta ur en mängd aspekter, tycker jag. Lärarnas Riksförbund var fram till 1990 SACO:s största medlemsförbund. Det året sprang civilingenjörerna förbi. Ännu i slutet av sextitalet kunde lärarna i pressen beskrivas som en av SACO:s höglönegrupper; det var inte möjligt tjugo år senare. Med reformen 1989 blev SACO:s medlemsmassa större på den kommunala sidan än på den statliga. Och har lärarna förlorat i status och professionell identitet före och efter kommunaliseringen, så finns det andra grupper inom SACO-familjen som har vunnit i de här avseendena, som har akademiserats och förbättrat sina karriärmöjligheter. Jag tänker på arbetsterapeuter, de paramedicinska professionerna – bland andra. Att vissa högutbildade värderas på annat sätt än tidigare har säkert med förändrade arbetsgivararbetstagarrelationer att göra, men också med demografi och ideologi. Även organisationen har fått annat att tänka på. 1966 var skolan och lärarna facklig spjutspets. Finns det en sådan spjutspets idag?

Jag kan, avslutningsvis, tänka mig ett par spjutspetsar.

För det första. När SACO grundades för exakt sexti år sedan, skrev

Dagens Nyheter att det hade varit "flinka föreningshajar" i farten. Alla de där hajarna var av manligt kön. Det dröjer ett par decennier innan det dyker upp kvinnor bland kansliets handläggare. I SACO-styrelsen spelar de under den här perioden ingen synbar roll. De kvinnor som syntes, bland kontorspersonalen, förtegs i kataloger och verksamhetsberättelser. Maskulina organisationskulturer var förstås regel överallt – nattmanglingar passade sig inte för det svagare könet och även när hemmafrun gick ut i förvärvslivet igen, var det fortfarande hon som måste lämna och hämta på dagis. Det här könsrollsmönstret bryts inte förrän sent. Men det finns, redan i mitten av sjuttitalet, en medvetenhet om problemet. Det görs interna utredningar om den kvinnliga underrepresentationen på SACO:s kongresser. Inom förbunden tycks det ske ett tidigare kvinnligt genombrott än på den centrala nivån.

Men nu är vi där. För ett år sedan fick SACO kvinnlig medlemsmajoritet. LR har haft det sedan slutet av sjuttitalet, andra förbund ännu längre. Inom Läkarförbundet är det snart fifty-fifty. 2001 fick SACO äntligen sin första kvinna som ordförande – den tionde i ordningen. Den här kvinnliga frammarschen speglar allmänna sociala processer och bland akademiskt verksamma är den särskilt påtaglig. Utredar- och annan handläggarpersonal i SACO-huset är påfallande ofta kvinnor, flera med doktorsexamen. Att kvinnor lyckas ta sig fram innebär en enorm kompetensförstärkning för hela samhället, på samma sätt som när långvägarna och begåvningsreserven mobiliserades för ett par generationer sedan. Då kunde någon gång akademisk ståndshögfärd uppleva alternativa befodringsgångar som ett hot. Teoretisk utbildning borde alltid värderas högre än praktisk, heter det i remissvar som SACO skrev på femtitalet, annars fanns det risk för att de bästa valde

bort teorin och akademien. Inte för att jag tror att högskolan kommer att bli ett feminint reservat. Men om unga män medvetet vänder högre utbildning ryggen, då hamnar vi lätt i en ny förlustsituation.

Varför tar jag upp den här framtidsbilden som kanske aldrig kommer att förverkligas? Det är på inget sätt en prognos. Men kanske är det, om vi tänker efter, just den typen av förhållningssätt som har blivit fackligt gångbara under senare år. Belysa problemområden istället för att staka ut handlingslinjer. Peka ut sådant som helst inte borde få inträffa. Ge politiker och opinionsbildare något att tänka på – istället för att slå dem på fingrarna som var lätt hänt under en tidigare, "heroisk", fas när självhävdelse och ståndaktighet premierades mer än allt annat.

För det andra. Det fackliga uppdraget har alltid haft ett rättsligt sida. Att förhandla och ingå avtal, att tolka och tvista om avtal, gå till domstol och utkräva skadestånd för ett avtalsbrott – allt sådant handlar om juridik och är en faktisk del av vår rättsordning. I Sverige regleras som bekant många förhållanden på arbetsmarknaden genom avtal som många andra länder har valt att reglera genom lagstiftning. På det viset har facket i Sverige alltid varit ett slags advokatkontor som har haft i uppgift att ta itu med en lång rad i grunden civilrättsliga problem. Men också Sverige har en arbetsrättslig lagstiftning – den daterar sig från slutet av tjugotalet och från mitten av sjuttitalet. LAS och MBL gav juridiken fullt upp att göra. Det har den fortfarande. För många akademikergrupper har uppsägningar från tjänst blivit långt viktigare än för bara någon generation sedan. Bli det problem på arbetsplatsen uppträder facket ofta som ombud. När de offentliga försäkringssystemet skärs ned kan facket erbjuda försäkringsmässiga skyddsnät. Den sociala dialogen inom EU:s ram olika parter en möjlighet att på ett tidigt stadium påverka beslut som kan få

avgörande betydelse för hur arbetsmarknadsrelationerna på den nationella nivån gestaltar sig.

Jag har i boken lanserat tesen om en fackets juridifiering. Kanske kan det ses som ett uttryck för att hela samhället har förrättsligats. Just EU-medlemskapet innebär ju en enorm ansvällning av den totala lagmassan i vårt land. Om man efter andra världskriget talade om det "genomorganiserade samhället" i kölvattnet av krigsårens ransoneringar och kristidsförvaltningen många regelsystem, så är EU-samhället minst lika genomorganiserat – med lobby- och påtryckningsgrupper, överläggningar i korporativa organ, en uppsjö av dekret och direktiv som måste åtgärdas. Det är ett tvångsläge. Lika litet som då kan man idag ställa sig utanför. Advokatrollen har uppgraderats. Den har blivit en komponent i en gammal fin svensk modell.

Akademikerrörelsen har egentligen alltid ingått i den modellen – fyllt ut en lucka, om man så vill, men också försökt vidga ramen, komma närmare centrum, höja ribban för vad som är möjligt. Eftersom modellen Sverige hela tiden ändrar på sig, är det svårt att se att uppgifterna för SACO skulle komma att ta slut.

Av Anders Björnsson

ANNELIE JOHANSSON, 1956 – 2007

Att vara ett med Tjänstemannarörelsens Arkiv och Museum

Tjänstemannarörelsens Arkiv och Museum, TAM, inrättades i januari 1985. Institutionen bestod då av 22 organisationer, som tillsammans representerade 1.300.000 medlemmar. Museet var relativt nytt och syftet med det var att sprida kunskap om tjänstemännens yrken och fackliga historia. Annelie Johansson var en av de första som fick en heltidstjänst som amanuens den 29 oktober 1985 inom TAM.

Annelie Johansson fick redan från början av sin tjänstgöring ta tag i många av TAM:s frågor. De första tre åren var ett uppbyggnadsskede för museiverksamheten. TAM satsade på den utåtriktade verksamheten för att marknadsföra museet hos medlemsförbunden, inom den övriga musei- och forskarvärlden och hos allmänheten. I arbetet hade hon användning av sina goda gymnasiebetyg från Ekelidens skola i Nacka och deras treåriga samhällsvetenskapliga linje. Dessutom hade hon med sig både historiska och etnologiska studier inom ramen för kulturarvet vid Stockholms universitet (1979-1983). Praktisk erfarenhet hade hon fått som amanuens i kulturnämnden i Nacka kommun, inom hembygdsföreningen i Saltsjöbaden och inom Jönköpings Läns Museum (1984-1985).

TAM producerade utställningar i samarbete med medlemsorganisationernas informationsavdelningar eller med forskare. Annelie Johanssons första egna produktion var "Sveriges enda bankfack – Svenska Bankmannaförbundet 100 år". Utställningen visades på Grand Hotel

under förbundets kongress och senare på SE-bankens huvudkontor vid Sergels torg. Under tiden maj 1987 till mars 1988 visades den i TAM:s egna lokaler. Utställningen placerades senare även på Nordiska museet i anslutning till utställningen "Modell Sverige". Hon producerade också fyra vandringsversioner av utställningen. Dessa turnerade i landet under hösten 1987.

Inför Forskningsrådsnämndens "Populärvetenskapens vecka" framställde TAM i samarbete med fyra forskare affischutställningen "Tjänstemännen i forskningen". Utställningen visades på 24 platser runt om i landet.

Ett museums existens avgörs av dess möjligheter att nå potentiella besöksgrupper. För TAM:s del gällde det såväl medlemsgrupper som allmänheten. Det ena ledet i denna process var den masskommunikativa verksamheten i form av informationsbroschyrer, utställningskataloger, pressreleaser, kontakt med massmedia, artiklar, annonser m.m. Det andra ledet var den information och undervisning som skedde till de besökande. Museet besöktes av ett stort antal grupper med olika bakgrund och intressen. Som exempel på grupper kan nämnas gymnasiestudierande, handelsskoleelever, grupper från AMU, AMI, KOMVUX, fackliga grupper - m.fl. Varje visning anpassades till gruppens önskemål.

Annelie Johansson hade uppgiften att arbeta med innehåll och utformning av hela denna verksamhet inom TAM. Hon ansvarade för presskontakter och genomförde ►

Annelie

gruppvisningar. Hon ansvarade också för föreläsningsserier som museet arrangerade. Hon hade en stor förmåga att uttrycka sig i skrift och väcka intresse för det ämne hon behandlade. För att förbättra sin förmåga ytterligare genomförde hon en IHR-utbildning inom kommunikationsområdet med mycket lyckat resultat.

Annelie hade ett levande intresse för att lyfta fram människorna bakom strukturerna. Hon publicerade ett flertal böcker innehållande olika yrkesgruppers egna berättelser – deras yrkesminnen. Där fick yrkesgrupper som exempelvis kuratorer, socialarbetare och tullare själva komma till tals. Hennes intervjuer ger oss insikter i hur människor ser på sitt eget arbete och vad det är som driver dem. Även om ”utbrändhet” är vanligt inom det sociala arbetet stannar många kvar i yrket. Vad är deras drivkraft? ”Ibland kan man bidra till att en människa får det bättre. Då känns det fint” säger en socialarbetare i en av hennes böcker. Kanske kan denna humanistiska känsla vara ett svar? Hela TAM-Arkivs personal och alla de som haft kontakt med henne inom TCO och SACO:s fackförbund saknar Annelie som arbetskamrat och människa.

Av Lars-Erik Hansen

Annelie och jag promenerade en solig dag längs Skeppsbron. Hon hade precis blivit chef för TAM-Arkiv och vi pratade om chefskapets villkor. Som nybliven arbetsledare har man alltid behov av kollegiala kontakter. Hur ska man lägga upp information och möten? Hur handskas med personal som vill något annat? Hur bedriva löneförhandlingar? Frågorna är många. Vi gick i snigeltakt under livliga diskussioner. Till kaffet på ett fik vid gamla tullhuset bestämde vi att regelbundet ha sådana här diskussioner, stimulerande och viktiga för oss båda. Men – denna chefsdiskussion blev inte bara den första utan också den sista.

Våra vägar hade korsats många år tidigare. Som ansvarig för självbiografiskt material på Nordiska museet träffade jag Annelie för samarbete vid ett flertal insamlingar. Hon brann för insamlingar av minnen från grupper inom tjänstemannarörelsen. Hon brann för att göra utställningar, som verkligen var bra. Sedan arbetade vi tillsammans under en period på Nordiska museet. Det fungerade utmärkt men hon ville gå vidare, utbilda sig mer. Jag är övertygad om att hon fick större utrymme för sin kreativitet på ett självständigt och produktivt TAM-Arkiv.

Samarbetet oss emellan fortsatte naturligtvis. Jag blev själv chef för Musikmuseet och det var med glädje jag såg att Annelie efterträdde Arne som chef. Hon hade så många egenskaper som gjorde att hon passade som chef. Ett brinnande intresse för materialet och ämnet, en bred kunskap av både dokumentations- och arkivfrågor, utmärkt organisationsförmåga liksom viljan att verkligen ta chefsansvaret på allvar.

På skeppsbrofriket pratade vi fram och tillbaka om vad detta chefsan-

svar medför. Annelie var också entusiastisk inför den nya flytten. Vi pratade om möjligheten till samarbeten mellan TAM-Arkiv och Musikmuseet, kanske nya självbiografiska insamlingar. Påtåren hann kallna. Och vi konstaterade det tragiska och märkliga i att de två cheferna före henne på TAM-Arkiv avlidit på sina poster.

Att de skulle följas av en tredje är fortfarande obegripligt. Annelie var till synes liten och späd, men man såg det efter en stund inte alls, eftersom hon var stor i anden. Annelie var en brinnande ande. Hon hade massor med chefsproblem kvar att lösa, så många dokumentationer kvar att göra, så många böcker kvar att producera, så mycket mer att organisera. Ibland är livet så förfärligt orättvist.

Av Stefan Bohman

Chef för Strindbergsmuseet

Fd chef för Musikmuseet

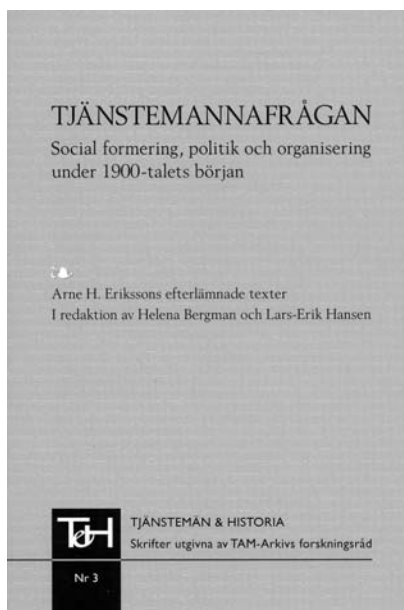
Fd styrelseledamot för TAM-arkiv

Till minnet av Arne H. Eriksson

Vad menas egentligen med en tjänsteman? Arne H. Erikssons forskningsprojekt handlade om att undersöka det unika svenska tjänstemannabegreppet. I en nyutkommen minnesbok: "Tjänstemannafrågan: Social formering, politik och organisering under 1900-talets början" publiceras hans efterlämnade texter.

Arne H. Eriksson ägnade sitt yrkesverksamma liv åt tjänstemannarörelsens historia. Han dokumenterade, producerade och spred kunskap om ämnet. Han planerade också att skriva en avhandling som skulle analysera uppkomsten och konstitueringen av tjänstemän som begrepp och kategori. För att förstå tjänstemannabegreppet ville Arne söka dess rötter i den svenska politiska och fackliga historien. Parallellt med sin forskning var han verksam som chef på TAM-Arkiv. Ett arbete som upptog mycket av hans tid. När Arne äntligen skulle få möjlighet att bedriva forskning på heltid gick han oväntat bort. På initiativ av TAM-Arkivs forskningsråd uppmärksammas nu hans insatser som forskare och tidigare chef på TAM-Arkiv i en minnesbok. Den har redigerats av två vänner och kollegor till Arne: Helena Bergman och Lars-Erik Hansen.

I boken presenteras tre av Arnes texter. Den första: "Tjänstemannafrågan: En Inledning" författades till konferensen "Tjänstemän i arbetsliv och samhälle", som hölls på TCO:s kurs- och konferensgård i Bergendal lite utanför Stockholm. I texten analyseras det unika i det svenska tjänstemannabegreppet. I Sverige har "tjänstemännen" kommit att omfatta både offentligt och privat anställda. Dessutom har tjänstemännen rent fackligt varit särorganiserade – skilda från arbetarnas organisationer. I grannländer som Norge och Danmark refererar "tjänsteman" endast till de offentligt anställda. Hur har då det svenska begreppet uppstått?

Arne spårar det historiska ursprunget till det gamla ståndssamhället. En motsvarighet till "tjänstemän" fanns redan under denna tid och benämndes "betjante". Detta begrepp refererade till offentligt anställda i statens tjänst. En del av denna grupp blev senare kategoriserad under en ny beteckning – "tjänstemän". På andra områden blev de istället kategoriserade som "anställda".

Nästa text "I lagens namn?" behandlar diskussionen om "tjänstemannafrågan" som kring årsskiftet 1930-1931 blev en del i den allmänna samhällsdebatten. 1920-talet hade varit ett dystert decennium för många arbetstagare. Tjänstemannagrupper som privatanställda kontorister, tekniker och liknande grupper blev särskilt hårt drabbade. De fick en dålig löneutveckling och många blev också arbetslösa. Detta ledde till att krav och förslag lades fram av olika politiska partier och intresseorganisationer med innebörden att staten skulle ingripa med socialpolitiska insatser. En stridsfråga var om staten skulle lagstifta om rättigheter och förmåner i det enskilda anställningsavtalet eller om statens roll skulle inskränkas till en reglering av "spelreglerna" på arbetsmarknaden. Ett debattämne var således om staten skulle tillämpa en form av *socialpolitisk separatism*, alltså att lagstiftningen skulle bygga på en rättslig särbehandling av olika kategorier av arbetstagare. Det är denna debatt mellan olika ideologier rörande "tjänstemannafrågan" som Arne analyserar.

Den sista texten handlar om den tyske tjänstemannaforskaren Fritz Croner. Den svenska fackliga särorganiseringen mellan arbetare och tjänstemän är ovanlig i ett internationellt perspektiv. Men historiskt sett finns det ett annat land där åtskillnaden mellan arbetare och tjänstemän varit central för den fackliga organiseringen: det är Tyskland under mellankrigstiden.

Croner var aktiv inom den tyska tjänstemannarörelsen under Weimarrepubliken. Efter nazismens maktövertagande flydde han till Sverige. Arne beskriver sedan hans karriär i det nya hemlandet där han efter en del turer kunde återvända till ►

”tjänstemannafrågan” som akademisk forskare. Croner var intresserad av att utforska vad som skiljer tjänstemän från arbetare och var tjänstemännen hörde hemma i klasstrukturen. Den svenska uppdelningen mellan tjänstemän och arbetare har starkt strukturerat forskningen. I Sverige finns mycket forskning om arbetarnas organisationer. Det finns också en hel del om tjänstemannaorganisationerna. Det som saknas är en *kategoriöverskridande* historia. Alltså hur det svenska särskiljandet mellan arbetare och tjänstemän uppstått. Det är till den tyska forskningstraditionen man borde vända sig om man vill få inspiration till ett sådant projekt, hävdar Arne.

Boken är intressant. Den bryter ny forskningsmark genom att den problematiserar tjänstemannabegreppet istället för att uppfatta det som något självklart. Samtidigt är texten ibland en aning abstrakt. Det är uppenbart att det handlar om *fragment* av forskning, något som är naturligt eftersom Arne inte hann slutföra sin avhandling.

Hur var då Arne H Eriksson som människa? I ett sista kapitel beskriver Lars-Erik Hansen – TAM-Arkivs nuvarande chef – Arne som privatperson. Fram träder bilden av en människa med en levande tro på demokratins värderingar. Hansen beskriver honom som en person med ett stort intresse för sina medmänniskor, musiken och den stora litteraturen. Arnes alltför tidiga frånfalle är en stor förlust för TAM-arkiv, för hans kollegor och vänner.

Av Leif Jacobsson

Litteratur:

Tjänstemannafrågan. Social formering, politik och organisering under 1900-talets början.

Arne H. Eriksson efterlämnade texter i redaktion av Helena Bergman och Lars-Erik Hansen.

TJÄNSTEMÄN & HISTORIA, Nr 3. Skrifter utgivna av TAM-Arkivs forskningsråd.

Facklärarförbund växer i styrka

På Sveriges Förskollärares Riksförbunds extrakongress 1979 uppstod en konflikt kring ordförandens arvode. Sittande kongressordförande menade att frågan om arvodet inte kunde behandlas på kongressen därför att ärendet inte anmälts i kallelsen som det borde i enlighet med stadgarna. En majoritet av deltagarna röstade ändå för att frågan borde väckas. Resultatet blev att många delegater och medlemmar i styrelsen – inklusive ordföranden – i protest lämnade kongressen.

Historien är ett exempel på hur dramatiskt det kunde gå till under Facklärarförbundets ”turbulenta 1970-tal” som det beskrivs i Lars-Erik Klasons nyutkomna bok: ”Ett förbund på frammarsch” (2007). Boken är en berättelse och en analys av förbundets historia mellan 1975-1990. Den är en del tre i en serie böcker som beskriver förbundets hela historia. Titeln på boken förefaller mycket träffande eftersom Svenska Facklärarförbundet (SFL) under den undersökta perioden växte så starkt i medlemsantal. SFL nära nog fyrdubblades med ett medlemsantal som gick från 30 000 till hela 110 000!

Förbundet blev – i kraft av sitt medlemsantal – en viktig aktör på den svenska arbetsmarknaden. Klason urskiljer i sin analys två perioder i SFL:s historia. Den första, som inföll under 1970-talet, var präglad av debatter men också av starka interna konflikter. Den andra, under 1980-talet, präglades av en lugnare konsolidering av det fackliga arbetet. Under denna tid inleddes också diskussioner om en facklig fusion med Sveriges Läraförbund. Resultatet blev till slut att ett helt nytt fackförbund bildades – det nuvarande Läraförbundet.

Finns det då två skilda epoker i förbundets historia? Ja, när man läser boken kan man upptäcka två faser även om det också finns en kontinuitet i det fackliga arbetet. Tids-

andan under 1970-talet präglade förbundets arbete starkt. SFL förnyrades också under denna period. De unga människor som drogs till förbundet hade givetvis nya idéer om hur det fackliga arbetet borde bedrivas. De reste starka krav på ökat medbestämmande och på nya – mer direktdemokratiska – beslutsprocesser. Denna trend återfanns också inom det svenska samhällslivet i stort med omfattande arbetsmarknadslagstiftning, nya läroplaner och en förändrad lärarutbildning.

Även om 1980-talet inte var lika konfliktfyllt när det gäller det interna arbetet ställdes SFL inför nya utmaningar. Kampen handlade bland annat om att skapa reallöneskydd och få till stånd en rättvis lönesättning för förbundets medlemmar i relation till övriga lärargrupper. Samtidigt uppstod under denna tid en växande löneklyfta mellan de privatanställda tjänstemännen och lärarna.

I slutet av boken vidgar Klason perspektivet och blickar ut mot världen. Förbundet hade hela tiden ett internationellt engagemang. SFL avsatte en procent av driftsbudgeten till biståndsarbete. Förbundet ansåg det speciellt viktigt att solidarisera sig med lärarna i tredje världen. Inte minst berodde detta på att man förstod vilken nyckelroll denna yrkesgrupp har för att befrämja demokrati och jämställdhet i fattiga regioner. Tillsammans med läraryr-

bund från andra länder har organisationen också sökt peka på konsekvenserna av de omfattande besparingarna i den offentliga sektorn som inleddes på 1980-talet. Många lärare befarade att denna utveckling skulle leda till större klasser och mindre tid för varje enskild elev. Detta framgår för övrigt redan av bilden på bokens framsida som visar en demonstration riktad mot nedrustningen av skolan.

Vem är då bokens författare – Lars-Erik Klason? Av baksidestexten framgår att han är filosofie doktor i statskunskap, utbildad folkskollärare samt gymnasielärare. Klason har en lång erfarenhet som aktivist inom den fackliga rörelsen. Han har också varit anställd av SFL. Självklart är en sådan bakgrund en stor styrka

men kan också vara en begränsning. Den långa erfarenheten kan innebära en förlorad distans till studieobjektet. Klason hävdar bestämt att det är förbundets ledning som måste ta initiativ och driva frågan om fackliga fusioner. Det ligger inte i medlemmarnas direkta intresse, menar han. Men tappar inte författaren här något av det direktdemokratiska ”gräsrotsperspektiv” som ändå måste utgöra en grund för det fackliga arbetet?

Dessutom borde författaren analyserat genusfrågor mer ingående. Det faktum att flera yrkesgrupper inom förbundet varit kvinnodominerade borde kanske ha tillmätts en större betydelse i analysen av hela förbundets historia.

Detta är hur som helst en viktig

bok: en omfattande skildring av en tid då Facklärarförbundet växte starkt i medlemsantal. En berättelse som förmedlar erfarenheter som kan vara av betydelse i det fortsatta fackliga arbetet. Förhoppningsvis blir den läst och diskuterad av många människor, inte minst av fackliga förtroendevalda och medlemmar i SFL:s arvtagare – Lärarförbundet.

Av Leif Jacobsson

Litteratur:

Ett förbund på frammarsch: Svenska Facklärarförbundets historia 1975-1990. Lars-Erik Klason. 2007.

Lärarförbundet: Lärarförbundets förlag.

